

Віктор КАРПОВ
(Київ),
Ігор ПАСЮК
(Луцьк),
Сергій ЯРОВЕНКО
(Турійськ)

ВІЙСЬКОВІ СИЛИ У ПЛАНАХ ВІЙНИ 1812 р. НА ВОЛИНІ. ЗАГАЛЬНОПОЛІТИЧНА ОБСТАНОВКА НА ЗАХІДНИХ І ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ РУБЕЖАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Початок 1812 року складався для Російської імперії не самим вдалим чином. На півдні, вже шостий рік продовжувалась війна з Оттоманською імперією (російсько-турецька війна 1806 -1812 рр.), яка вимагала чималих затрат людських, матеріальних і фінансових ресурсів. Усе більшою була загроза нападу також вздовж західних кордонів імперії. Французький вплив розповсюдився практично на всю Європу, лише Іспанія та Великобританія продовжували опиратись.

Після одруження у 1810 році Наполеона на Марії-Луїзі Австрійській, дочці австрійського цесаря Франца I, французи отримали сильного союзника, який міг створити загрозу південно-західним кордонам Російської імперії. 14 березня 1812 року Францією було укладено військовий союз із Австрією, за яким австрійці зобов'язалися до 15 травня виставити 30 тисячне військо (окремий допоміжний корпус під командуванням австрійського генерала) і зосередити його в районі Львова (Наполеон вимагав від новоспеченого тестя 50 тисяч солдат, а згодом підтримки і всієї 150 тисячної австрійської армії). У середині травня допоміжний корпус, у складі якого перебувало 30 тисяч воїнів і 90 гармат, було зосереджено на території Галичини. 19 травня генерал від кавалерії князь Карл Філіп цу Шварценберг, призначений командувачем військами корпусу, провів огляд своїх військ і був вкрай невдоволений. У своєму листі Францу I генерал, який декілька років поспіль був посланцем при французькому дворі, доповідав: «...війна не користується великою популярністю, ...полковники різних полків подали у відставку і не бажають битись проти Росії...» [1:10]. Крім того, невдоволення австро-французьким договором висловлювали австрійські магнати, а ще більше слов'янське населення Галичини, Буковини, Закарпаття, Чехії, Словаччини, Моравії. Таке невдоволення легком модна було зрозуміти, адже протягом майже 70 років Австрія виступала як союзниця Російської імперії, її війська пліч-о-пліч бились разом з російськими проти турків, французів та їх союзників. З метою недопущення хвилювань поблизу кордонів майбутнього театру воєнних дій до Галичини прибуло ще 30 тисяч австрійських військ (корпус під командуванням князя Рейсса).

Французьким урядом і особисто Наполеоном Бонапартом досить вдало була розіграна також Польська карта. Внаслідок Польської війни Великої армії (1807 р.) та не зовсім вдалого для Російської імперії Тильзитського миру на політичній карті Європи з'явилося Велике герцогство Варшавське, яке являлось такою собі автономією у складі Королівства Саксонського. Прагнення поляків відновити свою державність не тільки підтримувалось Наполеоном, воно стимулювалось найрізноманітнішими способами. Навіть у зверненні до своєї армії 10 (22 червня) Бонапарт назвав майбутню війну 2-ю польською. Хоча поляки й надіялись на відновлення своєї державності завдяки Наполеону, проте останній вважав інакше. Ще у квітні 1811 року Бонапарт заявив: «Я дуже далекий від того, щоб стати Дон-Кіхотом Польщі». [2:589]. Ще трохи раніше, у 1809 році, в листі до Олександра I Наполеон заявляв, що в його намірах немає відновлення Польщі, як держави і більше того, він готовий спільно з російським імператором приймати заходів щодо знищення самої згадки про таку державу як Польща, включаючи історичні акти. [3, 14] А оскільки Наполеон не збирався жертвувати нічим реальним заради відновлення незалежності Польщі, то відповідно й не підтримував пропозиції поляків щодо удару всіма силами війська в напрямку

Києва. В результаті більшість польських з'єднань і полків були включені до основного складу Великої армії, а на кордоні з Волинню була зосереджена лише одна дивізія генерала Косинського (біля 8 тисяч солдат і офіцерів), та й та була сформована лише після рейду російського авангарду по території Герцогства Варшавського самими ж поляками. Щоправда, імператор Росії Олександр I також не мав намірів щодо відновлення незалежності Польської держави, хоча в листі до одного з проросійських польських аристократів А.А. Чарторийського 1 (13) квітня 1812 року писав: «...Война эта, которой, как мне кажется, я не могу уже избежать, освобождает меня от обязанности относиться с тем вниманием, с каким я до сих пор относился, к интересам Франции и даёт мне право отдаться осуществлению моей заветной мечты о восстановлении Вашего отечества». [4].

24 лютого 1812 року Наполеон уклав союзний договір з Пруссією, яка повинна була виставити для майбутньої війни проти Російської імперії 20 тисяч солдатів, а також забезпечити матеріально-технічне постачання французької армії. Наполеон навіть здивувався готовності прусського короля Фрідріха-Вільгельма III виступити проти Росії, ще більше його здивував апетит прусака, який зажадав для свого королівства добрячий шмат російської території – усю Прибалтику аж до Пскова. [5] Королі країн Рейнського союзу – Саксонії, Баварії, Вестфалії та інших також зобов'язалися надати свої війська для Великої армії.

Проте російська дипломатична і війська розвідка володіли інформацією, що у стані майбутнього ворога не все так просто і однозначно.

У результаті таємних переговорів навесні 1812 року австрійці дали зрозуміти, що їхня армія не піде далеко від австро-російського кордону і взагалі не буде сильно старатися на благо Наполеона. Ще один цікавий факт: не дивлячись на те, що пруські і австрійські війська згодом приймали безпосередню участь в бойових діях, ні Прусія, ні Австрія офіційно війну Росії так і не оголосили.

У квітні того ж року з боку Швеції колишній наполеонівський маршал Бернадотт (майбутній король Швеції Карл XIV), котрий в 1810 році був обраний наслідним принцем і фактично очолював шведську аристократію, заповнивши російського імператора Олександра I в своїй дружній позиції по відношенню до Росії та ще й уклав майже союзний договір. Укладенню цього договору не завадили ні якобінське минуле Бернадотта, ні татування на його грудях «Смерть королям і тиранам!», яке відносилось до його бурної революційної молодості. Надані Бернадотту Наполеоном маршальський жезл, титул князя Понте-Корво та й сам шведський престол, яким знівелювались перед об'явкою російського царя Олександра I віддати Швеції Норвегію. 9(21) квітня 1812 року Олександр I висловлював Бернадотту «...глубочайшее удовлетворение прочными и многообещающими узами, скрепляющими союз двух держав» [6].

Не менш суттєвою загрозою продовжувала бути південна, тобто загроза зі сторони Турції. Починаючи з лютого 1812 року, Наполеон добивався укладення військового союзу з Оттоманською Портою. У своїх листах султану Махмуду II імператор Франції рекомендував до 15 травня зібрати 100 тисячну армію і на чолі з самим султаном почати похід проти Росії. Першочерговим завданням Наполеон бачив відвоювання придунайських земель, втрачених Турцією під час війни 1806-1812 рр., а в подальшому захоплення Подільської губернії та похід на Київ. Спільні військові дії передбачалось розпочати після перетину французькими військами Німану. Дії турків повинен був підтримати 25-тисячний французький корпус генерала Мармона. Із захопленням Поділля корпус Мармона повинен був через Волинь і Білорусь рухатись на з'єднання з Великою армією, а турецькі війська (біля 60 тис.) наступати на Київ. Крім того передбачався ряд спільних франко-турецьких морських десантів на чорноморському узбережжі Російської імперії. Внаслідок успішних спільних дій Наполеон обіцяв султану територію України до Дніпра. Турецький монарх однак не повівся на пропозиції французької сторони. 16 травня 1812 року між Росією і Турцією було укладено Бухарестський мирний договір. До Росії переходила східна частина Мол-

давського князівства - територія Пруто-Дністровського межиріччя, що отримала згодом статус Бессарабської області. Кордон між двома імперіями в Європі переносився з р. Дністер на р.Прут до його впадіння в Дунай, забезпечувалася свобода російського торгового судноплавства по цій річці. Дунайські князівства поверталися Туреччині, але підтверджувалася їх автономія, дарована на основі Кучук-Кайнарджійського (1774) і Ясского (1791) мирних договорів. Сербії надавалася внутрішня автономія і право сербським чиновникам збирати податки на користь султана. У Закавказзі Туреччина визнала розширення російських володінь, але їй поверталася фортеця Анапа. Проте самим головним підсумком цього договору для російської сторони стало «вивільнення» Дунайської армії (51 батальйон, 70 ескадронів, 11 козачих полків, 202 гармати), яка могла бути використана в боротьбі проти Наполеона і його європейських союзників.

Значних успіхів напередодні війни з Францією досягла російська зовнішньополітична розвідка. Так, її представники надали копію доповіді міністра іноземних справ Франції Жана-Батиста Шампаньї Наполеону Бонапарту від 4 березня 1810 року, тексту таємного австрійсько-французького договору від 2 березня 1812 року, інформували про намір залучити до бойових дій проти Російської імперії турецьку армію, про склад і чисельність військ, виділених для наступу на київському напрямку. Один таємних агентів, а заодно лейтенант пруської армії Фрідман на початку червня 1812 року повідомив штаб Барклая де-Толлі про те, що для вторгнення на територію Волинської і Подільської губерній призначено 30 тисяч австрійського, 20 тисяч саксонського і 6 тисяч французького війська.

Останнім часом історики схиляються до тієї думки, що російська армія напередодні війни 1812 р. готувалася до війни не оборонної, а наступальної. Підтвердженням цієї версії є те, що у російського головного штабу в 1812 році не було плану відступу, у всякому разі письмового плану відступу жоден з істориків і дослідників тієї війни не бачив. Однак план наступальних дій був, і він мав на увазі перехід кордону і дії на чужій території. Так, військовий історик генерал-лейтенант Олександр Іванович Михайловський-Данилевський у своїй праці «Описание Отечественной войны в 1812 году» писав: «Про подальший відступ на територію імперії не було й думки. Він (відступ) зовсім не входив в міркування при початку війни...» Підтвердженням цьому є й записки статс-секретаря і завідувача імператорською канцелярією В.Р.Марченка: «...У канцелярії государя ніяких слідів цього плану не було...». Цю думку підтримував і генерал-майор Богданович в праці «История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам», проте він чітко визначив термін, до якого здійснювалось планування превентивної наступальної війни – підписання австро-французького військового союзу. Зокрема, генерал Богданович із посиланням на власноручне повеління Олександра I Барклаю-де-Толлі від 7 квітня 1812 року зазначав: «З нашої сторони намічалось відкрити наступальні дії переходом через кордони імперії, як тільки ворожі війська переправляться на праву сторону Одера, але цей намір було залишено, як тільки прийшла звістка про союзний договір між Францією і Австрією» [7: 78].

Не дивлячись на всі зусилля наполеонівської розвідки вестися російське військово-міністерство в оману, відомство Барклая де-Толлі розгадало наміри французів і визначило напрямом головного удару Великої армії – Московський. То ж і основні формування російської армії підтягувались в район північної Білорусії та Литви.

3-тя Резервна Обсерваційна армія та її командувач.

Відразу після поразки Австрії і одруження Наполеона з австрійською цесарівною відносини між Росією і Францією почали ускладнюватись. Обидві сторони почали готуватись до війни, при цьому Російська імперія готувалась, здійснюючи реформи в армії.

На червень 1810 року на території Волинської губернії (сучасні Житомирська, Волинська, Рівненська та частина Хмельницької областей) дислокувався корпус під командуванням генерала від інфантерії Дмитра Сергійовича Дохтурова. До його складу входили: кавалерійський корпус

генерал-лейтенанта Меллера-Закомельського (кавалерійський полк з 22-ї та драгунський з 18-ї дивізій), 7-ї, 25-ї та 9-ї дивізій [8: 79-80].

Вже наступного року, в результаті реформування імператорського війська корпус Д.С.Дохтурова було преформовано в армію (т.з. Подільську), якою було призначено командувати генерала від інфантерії князя Петра Івановича Багратіона (відповідно до указу Олександра I від 19 травня 1811 року). На 1 січня 1812 року армія під командуванням генерала Багратіона дислокувалась на території Волинської та Подільської губерній, мала чисельність 104,3 тис.чол. і складалась із 2-ї кірасирської, 4-ї та 5-ї кавалерійських, 2-ї, 7-ї, 12-ї, 18-ї, 24-ї та 25-ї піхотних дивізій [8: 84-85].

У березні 1812 року Подільська армія була переформована у 2-гу Західну армію з перенесенням штабу армії з Житомира до Луцька. На цей час до складу армії входили чотири піхотні і два резервні кавалерійські корпуси: 7-й піхотний корпус генерал-майора Раєвського (26, 12 пд, дві артилерійські бригади), 8-й піхотний корпус генерала від інфантерії Каменського 1-го (18-та піхотна і зведена гренадерська дивізії, артилерійська бригада), 9-й піхотний корпус генерал-майора Маркова (15, 9 піхотні дивізії з двома артилерійськими бригадами), 10-й піхотний корпус генерала від інфантерії Дохтурова (2-га гренадерська і 2-га кірасирська дивізії), 4-й резервний кавалерійський корпус генерал-майора Чапліца (4-та кавалерійська дивізія), 5-й резервний кавалерійський корпус генерал-ад'ютанта графа Ламберта (5-та кавалерійська дивізія). Крім того до 2-ї армії входили 12 артилерійських рот та 10 козачих полків [8:89-90].

Наказом від 8 травня 1812 року 2-га Західна армія була направлена в район Пружан. Переміщення армії здійснювалось швидко та за умов значної секретності. Війська армії покинули райони дислокації та наприкінці травня вже розмістились у вказаному районі. 21 травня Луцьк покинув і сам командувач армією П.І.Багратіон. Цим маневром було скорочено розрив між 1-ю та 2-ю арміями до 250 верст. Переміщення значної кількості військ (45-50 тисяч особового складу і 250 гармат) було здійснене настільки скрито і уміло, що Наполеон, який вторгнувся через межі Російської імперії, був впевнений, що 2-га Західна армія все ще знаходиться на Волині. Одночасно в район Волоковиська було передислоковано війська 6-го піхотного корпусу генерала Д.С.Дохтурова і приєднано до 2-ї армії. Також в район Мінська для приєднання до 2-ї армії спішним порядком було висувано 27-му піхотну дивізію, яка раніше призначалась для формування 2-го резервного корпусу.

Переміщення 2-ї армії було викликано декількома чинниками, а насамперед відомостями російської розвідки про переміщення армії Наполеона до російських кордонів. Незабаром ці відомості підтвердились. Наприкінці травня маршал Даву прибув до Кенігсберга, Удіно до Велау, Ней – в Гольфгап, Євгеній (Ежен) Богарне - віце-король Італійський з 4-м і 6-м корпусами до Растенбурга, король Вестфальський Жером Бонапарт з 8-м та 7-м корпусами до Варшави, а корпус Юзефа Понятовського зайняв позиції в Пулутську. 31 травня до Кенігсберга прибула і головна квартира Великої армії. Ці переміщення свідчили про загрозу нападу саме в районі нижньої течії Німану.

Тим часом на території Волині спішним порядком з березня 1812 року формувалась нова – 3-тя Резервна Обсерваційна армія. Спочатку до складу армії планувалось включити 43-тю, 44-ту, 45-ту, 46 та 47-му піхотні, 12-ту, 15-ту та 16-ту кавалерійські дивізії, проте наближення загрози зі сторони французів обумовили зміну цього плану. Дивізії сформовані не були, а батальйони і ескадрони, які планувалось включити до складу цих з'єднань поступово були направлені для посилення інших частин та з'єднань [8:94]. Натомість для формування 3-ї Обсерваційної армії була скерована частина з'єднань колишньої Подільської армії (8-й піхотний корпус генерала від інфантерії Каменського 1-го, 9-й піхотний корпус генерал-майора Маркова, 5-й резервний кавалерійський корпус генерал-майора Ламберта та Павлоградський гусарський полк з колишнього корпусу генерала Чапліца). Крім того, з окремого корпусу дюка де Рішельє, що дислокувався на території Криму, для форму-

вання 3-ї Обсерваційної було виділено 8-му кавалерійську дивізію.

Завданням новосформованої армії була оборона Волинської та Подільської губерній та протидія можливому вторгненню австрійських військ. Так, військовий міністр генерал від інфантерії Михайло Богданович Барклай де-Толлі перше завдання для новоствореної армії визначив (подається мовою оригіналу): „1-е. Наблюдение австрийцев, кои собрали значущее число войск в Галиции и Буковине. 2-е. Обеспечить левый фланг и тыл 2-й армии. 3-е. Содержать в порядке и спокойствии Вольнскую и Подольскую губернии”.

Штаб армії спочатку було розташовано в м. Дубно. Частини ж армії були розміщені від Любомля до Старокостянтинова.

Командування армією було доручено генералу від кавалерії Олександрові Петровичу Тормасову, котрий доповів імператору про вступ в командування військами 19 травня 1812 року.

О.П.Тормасов народився в родині лейтенанта флоту Петра Іванович Тормасов в 1752 році. У десятилітньому віці був зарахований пажем при імператорському дворі. Військову кар'єру розпочав у 1772 році поручиком В'ятського піхотного полку. Протягом дванадцяти років служба кар'єра молодого офіцера рухалась поволі, поки кавалерійський офіцер не приглянувся фавориту Катерини II князю Потьомкіну. Після успішного придушення повстання кримських татар (1782 р.), у 1784 році підполковник Тормасов отримав під командування Олександрійський легко-кінний полк. У ході 2-ї російсько-турецької війни (1787-1792 рр.) командував кавалерійською бригадою Катеринославської армії. На чолі своєї бригади в 1791 році відзначився в ході рейду за Дунай. У Мачинській битві (28 червня 1791) командував кіннотою лівого крила російської армії (головнокомандувач князь М.В.Репнін). Завдяки успішним діям кавалерії в цій битві були розбиті війська під командуванням верховного визира Оттоманської імперії Юсуф-паші. Тормасов був нагороджений підвищенням у чині до генерал-майора та 18 березня 1792 орденем св. Георгія 3-го класу (№ 95). У 1794 році генерал-майор Тормасов приймав активну участь в придушенні польського повстання, відомого як повстання під проводом Тадеуша Костюшка або 2-га Польська війна. Початок каральних дій проти поляків для Тормасова був невдалим. 4 квітня 1794 року польська кінна бригада генерала Мадалінського спільно з загоном Тадеуша Костюшка наголову розбили його загін і загін Давидова під Рацлавицями. Загін Тормасова втратив усі гармати і вимушений був відступити. Поразка російських загонів спричинили повстання спочатку у Варшаві, а згодом і Вільно (Вільнюсі). У подальшому загін Тормасова діяв у складі армії О.В.Суворова. Відзначився, командуючи кількома кінними полками, в бою під містечком Мобар та в битві під Мацейовичами (28 вересня 1794 р.), де командував лівим флангом головних сил російської окупаційної армії. При штурмі передмістя Варшави - Праги командував однією з колон. Цей штурм не додав честі Тормасову, як і російській армії в цілому – в Празі було влаштовано погром з різнею не тільки конфедератів, але й мирного населення. У 1798 році О.П.Тормасов отримав чин генерал-лейтенанта. З приходом до влади імператора Павла I, як і більшість колишніх підлеглих Суворова, у 1799 році був відправлений у відставку. Проте невдовзі, у 1800 році, був призначений командиром лейб-гвардії Кінного полку. Вже наступного, 1801 року, отримав звання генерала від кавалерії. У 1803 році був призначений Київським генерал-губернатором, у 1807 р. - Ризьким, в 1808 р. - Головнокомандувачем російськими військами в Грузії і на Кавказькій лінії. По призначенні посади в лютому 1809 року, Тормасов побачив не дуже втішну картину: на території Імеретії та Абхазії бушували повстання; Туреччина та Персія готувались до військового вторгнення, ось-ось мало вибухнути повстання в Дагестані. 42 тисячі російських військ, які знаходились в підпорядкуванні Тормасова також були не в найкращому стані: хвороби, постійні перебої з постачанням провіанту понижували морально-бойовий дух. Генерал Тормасов не склав рук. Розпочав з перетрубації кадрів та наведення порядку

у військах. Тормасов на Кавказі діяв різноманітними способами: силою, хитрістю, лестощами, тобто всім тим, до чого звик Схід. Першим ділом Тормасов розпочав переговори з Персією, однак перси вторглися на територію Грузії. 23 червня війська під начальством Баба-хана увійшли в Бамбакську провінцію. В триденному бою під населеними пунктами Амамли, Бокань і Гумри перська кіннота зазнала повної поразки від російських військ і відступила. Згодом ситуація почала виправлятися і в інших аспектах. Після взяття штурмом міст-фортеці Поті та Сухум (Сухумі) було усунуто джерело повстання в Абхазії, а заодно і потужний чинник турецького впливу. Наступник кроком стало придушення повстання в Дагестані. Вдалі дії підлеглих Тормасову полковника Петра Степановича Котляревського (виступив персів під командуванням Абул-Фетха з території Карабаху, з 1810 р. - шеф Грузинського гренадерського полку), полковника Дмитра Тихоновича Лисаневича (командир 17-го егерського, згодом - шеф 9-го егерського полків, біля фортеці Свиря взяв у полон повсталого царя Імеретії Соломона), князя Дмитра Орбеліані (командувач російськими військами в Імеретії) та полковника Симоновича (після Орбеліані очолив російські війська на території Імеретії та Мінгрелії), які нанесли поразки турецькій та перській арміям, остаточно утвердили панування Російської імперії в Закавказзі. Тим не менше, цар Олександр I залишився невдоволений політикою Тормасова (не без участі маркіза Паулуцчі, підлеглому Тормасова і товаришу графа Аракчеєва). Генерал Тормасов написав рапорт про переведення його з Кавказької лінії та був замінений маркізом Паулуцчі, генерал-квартирмейстером Кавказької лінії та переможцем персів під Ахалкалаком. Разом з тим Олександр I придав відкликанню Тормасова цілком достойний вигляд: Олександр Петрович був призначений членом Державної Ради, отримав чергову нагороду, а згодом призначений головнокомандувачем армією. Цікаво, що через деякий час маркіз Паулуцчі був призначений начальником головного штабу 3-ї Обсерваційної армії до Тормасова, проте після особистого листа Олександрові I був переведений на посаду начальника головного штабу 1-ї Західної армії [9]. Подальша військова кар'єра генерала О.П.Тормасова стала пов'язана з Волинню, де розгортались війська 3-ї Обсерваційної армії. Тут, ще починаючи з січня 1812 року, були прийняті заходи з посилення охорони кордону Російської імперії з Герцогством Варшавським та Австрійською імперією.

Так, для охорони кордону на Волинь у січні 1812 року прибули з дунайського театру воєнних дій Донський козацький Федора Якимовича Барабанщикова 2-го полк та Донський козацький Михайла Олексійовича Власова-2-го полк. Трохи пізніше, у квітні 1812 року, в район Луцька прибув з Києва (ніс поліційну службу) Донський козацький військового старшини М.Д.Платова 5-го полк. З наближенням французької загрози цей полк було передислоковано на російсько-австрійський кордон в район Дубного.

Хоча на ці полки й було покладено несення прикордонної служби, але мали вони значний бойовий досвід.

Донський козацький майора Ф.Я.Барабанщикова 2-го полк був відряджений з області Війська Донського на службу імператорській короні ще в 1806 році. Приймав участь у війні з Францією у 1807 році у складі козачого корпусу генерал-лейтенанта М.І.Платова. Брав участь в боях під Іутштадтом (19.02.1807), Лаунау і Петерсвальдом (20,21.02.1807) з 7 березня по 14 травня приймав участь в обороні Данцига (Гданська). У серпні 1808 року козаки почали бойові дії проти нового противника – турецької армії. Полк воював у складі Головного корпусу Молдавської армії, яким командував генерал від інфантерії Михайло Іванович Голенищев-Кутузов і діяв на берегах річки Серет. У травні – серпні 1809 року полк діяв в авангарді армії під командування військового отамана генерал-лейтенанта М.І.Платова. Відзначився в боях під Мульчею (01.08.1809), Бабадагом (02.08.1809), Гірсовим (22.08.1809), Кістенджі (30.08.1809), Рассеватом (04.09.1809), Каліпетрі та Силістрією (23.09.1809), Татарцею (10.10.1809). Командир полку майор Барабанщиков за відвагу в боях під Рассеватом був удостоєний ордену Св.Георгія 4-го класу. Наступного, 1810 року полк діяв у складі авангарду під командуванням генерал-ад'ютанта

Ф.П.Уварова, який йшов попереду Головного корпусу Молдавської армії. Козаки відзначились 11-12.06.1810 при штурмі фортеці Шумла, де захопили турецьке знамено (майор Барабанщиков був нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступеня), бою на річці Янтра (12.07.1810) де знову відбили в турків прапор, в районі села Батін (26 серпня), взятті фортеці Журжа (15 вересня) та Нікополь (15 жовтня). У серпні 1911 року брав участь в поході в Валахії де брав участь в боях під Малою Слободзеєю та Рушуком (28.08 – 23.09). 2 жовтня 1810 року в складі загону генерал-лейтенанта Є.І. Маркова 1-го, переправився на правий берег Дунаю і брав участь у захопленні головного турецького табору в районі Слободзеї, а 25 листопада - під час взяття в полон турецького корпусу на чолі з сераксиром Чапай-Огли-пашею. 28 січня полк прибув в у Подільську армію (з березня 1812 року 2-а Західна армія) генерала від інфантерії князя Петра Івановича Багратіона і був розташований в с. Бережці (нині Любомльського району) Волинської губернії, і охороняв ділянку по р. Західний Буг, вздовж кордону з Великим герцогством Варшавським і частково з Австрійською імперією. У травні полк увійшов до складу 3-ї Резервної Обсерваційної армії генерала від кавалерії О.П.Тормасова. За станом на 1 червня 1812 року в полку було: 10 обер-офіцерів, 15 урядників, 417 козаків, 434 верхових і 425 в'ючних коней.

Донський козачий військового старшини М.А.Власова 2-го полк був сформований у листопаді 1804 року. Тоді ж був включений до складу 13-ї дивізії генерал-лейтенанта герцога де Рішельє і ніс прикордонну службу по берегах Чорного моря в Таврійській та Херсонській губерніях. Приймав участь в Російсько-Турецькій війні 1806-1812 років. Брав участь у взятті міста Паланка, фортеці Акерман (30 листопада 1806). Протягом 1807 року ніс прикордонну та сторожову службу від Кінбурну до Перекопу та між гирлами Дністра і Південного Бугу. 5 жовтня 1807 року був включений до складу Молдавської армії. Діяв у складі корпусу генерала Ланжерона, ніс сторожову службу вздовж Дунаю від міста Рені до гирла ріки. У 1809 році в складі загону М.І.Платова брав участь в осаді фортеці Браїлів (19 та 20 липня) та взятті Гірсово (22 серпня). 21 листопада 1809 року в складі корпусу генерал-лейтенанта П.К.Ессена 3-го брав участь у взятті Браїлова. У квітні 1810 року в складі загону генерал-майора О.П.Єрмолова брав участь у боях під фортецею Журжа; 21 і 22 травня - в битві під Базарджиком; у червні - неодноразово відбивав вилазки турецького гарнізону з фортеці Шумла; потім ніс прикордонну службу по лівому березі Дунаю. Разом з козаками полку Барабанщикова 2-го брав участь в поході в Валахії воював під Малою Слободзеєю та Рушуком (28.08 – 23.09), а в жовтні - листопаді 1810 року в складі загону генерал-лейтенанта Є.І.Маркова 1-го приймав участь у рейді на правому березі Дунаю. У січні полк прибув до Подільської армії та розташувався в Берестечку. В травні полк увійшов до складу 3-ї Резервної Обсерваційної армії генерала О.П.Тормасова. На 1 червня 1812 р. в полку несли службу: 1 штаб-офіцер, 8 обер-офіцерів, 6 урядників, 1 полковий писар, 290 козаків, 360 стройових і 79 в'ючних коней. У середині червня 1812 року полк було передислоковано в район сучасного міста Устилуг Володимир-Волинського району.

Донський козачий М.Д.Платова 5-го полк було сформовано у 1806 році як козачий військового старшини Мартинова 3-го полк. 20 листопада цього ж року полк було відправлено до складу Молдавської армії. Вже 29 січня 1807 року полк брав участь бою під селом Курманкіне, що поблизу Ізмаїла. Під Ізмаїлом козаки воювали до червня 1807 року і відзначились в боях 3 березня – під селом Бабіловим та 26 травня і 12 червня - при відбитті вилазок турків з фортеці Ізмаїл. 9 квітня 1809 року командування полком прийняв військового старшина Михайло Дем'янович Платов 5-й (командував по 1813 рік) і по встановленні на той час в козачих частинах російської армії традиції отримав нову назву – Донський козачий військового старшини М.Д.Платова 5-го полк. Полк у складі загону генерал-лейтенанта М.І. Платова брав участь у боях: 7 травня, 26 червня, 19 і 20 липня - при відбитті вилазок з фортеці Браїлів; згодом діяв у складі корпусу генерал-лейтенанта Є.І.Маркова. У складі цього ж корпусу брав участь у боях: 11, 12 червня і

23 липня - при фортеці Шумла; потім у складі корпусу генерала від інфантерії графа С.М.Каменського 1-го воював: 16 і 26 серпня – в районі села Багін. У 1811 році був відведений для несення сторожової служби на території Хотинської рай, а в серпні до Києва, звідки згодом був передислокований на Волинь [10].

На травень 1812 року до складу 3-ї Обсерваційної армії входили: три піхотні корпуси (генерала від інфантерії С.М.Каменського 1-го, генерал-лейтенанта Є.І.Маркова, генерал-лейтенанта барона Ф.В.Остен-Сакена), кавалерійський корпус (за Батурліним - резервний кавалерійський) генерал-майора і генерал-ад'ютанта графа К.І.Ламберта [8:97]. Крім цих об'єднань генералу від кавалерії О.П.Тормасову були підпорядковані іррегулярні та гарнізонні і внутрішні частини, зокрема козачий загін, який ніс прикордонну службу (Донський козачий майора Барабанщикова 2-го полк, Донський козачий військового старшини Платова 5-го полк, Донський козачий військового старшини Власова 2-го полк, Донський козачий полковника Дячкіна полк, Донський козачий військового старшини Чикілева полк, Донський козачий Янова полк, 2-й Башкирський козачий полк (командир - майор Курбатов), Феодосійський кінно-татарський полк (командир - капітан А.Ширінський), Євпаторійський кінно-татарський полк капітан (майор Абдулла ага Мамайський), 1-й та 2-й Калмицькі козачі полки) та Українська козацька бригада (Українське козацьке військо) в Тульчині під командуванням полковника графа Івана Йосиповича Вітта (де Вітте) у складі 1-4 українських козацьких полків під командуванням відповідно майора Антона Станіславовича фон Піхельштейна 1-го, полковника князя Миколи Григоровича Щербатова (в 1812 році - Щербатов-2-й), полковника князя Василя Петровича Оболенського та майора Данила Івановича Мінницького.

Усього до складу армії входило за різними даними 54 - 60 батальйонів, 76 ескадронів, 9 - 11 козачих полків (5 - 6 Донських: Дячкіна, Барабанщикова 2-го, Власова 2-го, Чикілова, Янова та іноді включають Платова 5-го; 1-й та 2-1 Калмицькі, 2-й Башкирський, Євпаторійський та Феодосійський кримсько-татарські, (останній іноді до складу армії не включається), 14 артилерійських рот, по одній піонерській (саперній) та понтонній роті при 164 - 168 гарматах. Також до складу 3-ї армії іноді включають «Українське військо» у складі 4 полків [11:35].

Загальна чисельність особового складу армії за різними оцінками складала 40 - 48 тис.чол. Так, дослідник війни 1812 року генерал-майор Богданович і генерал М.П.Міхневич в III-му томі узагальнюючого дослідження «Отечественная война и Русское общество», чисельність 3-ї Обсерваційної армії подають в кількості 46 тисяч чоловік [7:315], генерал-лейтенант Михайловський-Данилевський 43 - тис.чол. [3:120], князь Багратіон - 32 тис. чол. [12:89].

Основні сили армії виглядали наступним чином: Корпус генерала від інфантерії Сергія Михаловича Каменського 1-го - 18 батальйонів, 8 ескадронів, 48 гармат. 18-а піхотна дивізія (генерал-майор князь Олексій Григорович Щербатов) - 12 батальйонів, 36 гармат.

1-ша бригада (генерал-майор Пантелеймон Єгорович Бенардос 2-й) - 4 батальйони: Володимирський піхотний полк (шеф - генерал-майор П.Є.Бенардос 2-й, командир - майор Василь Васильович Боровиков); Тамбовський піхотний полк (шеф - генерал-майор Олександр Олександрович Башілов, командир - підполковник А. Г. Соколов);

2-га бригада (генерал-майор князь Микола Миколайович Хованський) - 4 батальйони: Костромський піхотний полк (шеф - генерал-майор князь О.Г.Щербатов, командир - полковник Іван Григорович Гейденрейх), Дніпровський піхотний полк (шеф - генерал-майор князь М.М.Хованський, командир - підполковник Дмитро Максимович Благовещенський);

3-тя бригада (генерал-майор Василь Дмитрович Мещерінов) - 4 батальйони: 28-й егерський полк (шеф - генерал-майор Петро Якович Корнілов, командир - підполковник Федір Самсонович Танденфельд); 32-й егерський полк (шеф - генерал-майор В.Д.Мещерінов);

18-та польова артилерійська бригада (підполковник Лев Корнійович Пашенко) - 36 гармат, 18-та батарея, 34-

та і 35-та легкі артилерійські роти);

Зведена гренадерська бригада (підполковник Тимашев) - 6 батальйонів. Бригада складалась зі зведених гренадерських батальйонів 9-ї, 15-ї і 18-ї піхотних дивізій;

Павлоградський гусарський полк (шеф - генерал-майор Юхим Ігнатович Чапліц (начальник 8-ї кавалерійської дивізії), командир - полковник князь Спиридон Еристович Жевахов) зі складу. 14-ї бригади 4-ї кавалерійської дивізії - 8 ескадронів. (два інші полки, які входили до складу бригади - Охтирський гусарський і Литовський уланський перебували: перший - у складі 7-го піхотного, другий - у складі своєї дивізії в 4-му кавалерійському корпусі 2-ї Західної армії);

11-та кінна артилерійська рота - 12 гармат.

Корпус генерал-лейтенанта Євгена Івановича Маркова - 24 батальйонів, 8 ескадронів, 84 гармат.

15-та піхотна дивізія (шеф - генерал-лейтенант Є. І. Марков, начальник - генерал-майор Федір Вікторович Назімов) - 12 батальйонів, 36 гармат.

1-ша бригада (генерал-майор Федір Федорович Падейський) - 4 батальйони: Козловський піхотний полк (шеф - генерал-майор Ф.Ф.Падейський), Коливанський піхотний полк (шеф - флігель-ад'ютант полковник Карл Федорович Ольдекоп був черговим генералом 3-ї Обсерваційної армії, обов'язки командира полку виконував підполковник Жур'ярій);

2-га бригада (генерал-майор Ф.В.Назімов, командував - підполковник Федір Іванович Ушаков) - 4 батальйони: Куринський піхотний полк (шеф - генерал-майор Ф.В.Назімов, обов'язки командира виконував майор Вікентій Захаревич), Вітебський піхотний полк (шеф - генерал-майор Олексій Якович Степанов, командир полку - майор Андрій Михайлович Терне, за іними даними командир - підполковник Федір Іванович Ушаков);

3-тя бригада (генерал-майор князь Василь Васильович В'яземський) - 4 батальйони: 13-й егерський полк (шеф - генерал-майор князь В.В.В'яземський, командир - полковник Іван Степанович Велісаров (Велізар'єв), 14-й егерський полк (шеф - генерал-майор Іван Іванович Штендер, командир - полковник Опанас Іванович Красовський);

15-та польова артилерійська бригада (підполковник Олександр Дмитрович. Засядько 2-й) - 36 гармат: 15-я батарея, 28-ма і 29-тя легкі роти.

9-та піхотна дивізія (начальник - генерал-майор Іван Микитович Ізнов, одночасно був начальником штабу 3-ї Обсерваційної армії, дивізією безпосередньо командував - генерал-майор Євстафій Євстафійович Удом 2-й) - 12 батальйонів, 36 гармат:

1-ша бригада (полковник О.М.Селіверстов) - 4 батальйони: Нашебурзький піхотний полк (шеф - полковник Костянтин Маркович Полторацький, командир - підполковник Петро Олександрович Жохов), Якутський піхотний полк (шеф - полковник О.М.Селіверстов, командир - майор Петро Олександрович Угрюмов 2-й);

2-га бригада (полковник Абрам Абрамович Рейхель) - 4 батальйони: Апшеронський піхотний полк (шеф - генерал від інфантерії Михайл Андрійович Милорадович, на той час командував Калужьким резервним корпусом, командир - полковник А.А.Рейхель), Рязький піхотний полк (шеф - полковник Яків Опанасович Мединцев, командир - майор Карл Андрійович Кільхен);

3-тя бригада (генерал-майор Є.Є.Удом, виконуючий обов'язки командира - полковник Іван Дмитрович Іванов) - 4 батальйони: 10-й егерський полк (шеф - полковник Іван Дмитрович Іванов, командир - підполковник М.Ф.Житков), 38-й егерський полк (шеф - генерал-майор Є.Є.Удом, виконуючий обов'язки командира - підполковник М.Ф.Житков);

9-та польова артилерійська бригада (полковник Ляпунов) - 36 гармат: 9-та батарея, 16-та і 17-та легкі роти;

Олександрійський гусарський полк (шеф - генерал-майор і генерал-ад'ютант граф К.І.де Ламберт був командиром резервного кавалерійського корпусу в 3-й Обсерваційній армії, командир - полковник Андрій Олександрович Єфимович). Полк номінально входив до 17-ї бригади 5-ї кавалерійської дивізії, Всього 8 ескадронів;

12-та кінна артилерійська рота - 12 гармат.

Корпус генерал-лейтенанта барона Фабіана Вільгельмовича Остен-Сакена - 18 батальйонів, 24 ескадрони, 24 гармати.

Піхотою корпусу (18 батальйонів) командував генерал-майор М. М. Сорокін. До складу корпусу входили: бригада 35-ї піхотної дивізії (6 запасних батальйонів 18-ї піхотної дивізії) під командуванням підполковника Костромського піхотного полку Протопопова; бригада 36-ї піхотної дивізії (6 запасних батальйонів 15-ї піхотної дивізії) під командуванням підполковника Куринського піхотного полку Христофорова; бригада 37-ї піхотної дивізії (6 запасних батальйонів 9-ї піхотної дивізії) під командуванням підполковника 38-го егерського полку Сталінського. (Решта бригад 35-ї, 36-ї і 37-ї піхотних дивізій знаходилися в 2-му резервному корпусі).

Кавалерією корпусу у складі 24 ескадронів командував генерал-майор Олексій Петрович Меліссіно. Ці ескадрони належали наступним з'єднанням і частинам:

До складу 11-ї кавалерійської дивізії (командир генерал-майор Олексій Андрійович Ласкін) увійшло 16 ескадронів: бригада із запасних ескадронів полків 5-й кавалерійської дивізії (8 ескадронів), зведений драгунський полк під командуванням полковника Стародубівського драгунського полку Федора Івановича Мосолова (4 ескадрони), чотири ескадрони зведеного кавалерійського полку під командуванням підполковника Олександрійського гусарського полку Філіп'єва, чотири ескадрони зведеного кірасирського полку (запасні ескадрони полків 2-ї кірасирської дивізії) під командуванням майора Малоросійського кірасирського полку Черепова 2-го, чотири ескадрони зведеного драгунського полку (запасні ескадрони драгунських полків 4-й кавалерійської дивізії) під командуванням підполковника Харківського драгунського полку Красовсько-го.

Лубенський гусарський полк (шеф - генерал-майор О.П.Меліссіно, обов'язки командира виконував підполковник Р.І.Депрерадович) у складі 8 ескадронів. Полк за структурою російської імператорської армії входив до складу 26-ї кавалерійської бригади. Серпухівський драгунський полк цієї бригади входив до складу кавалерійського корпусу генерал-майора д'Ламберта.

Артилерія корпусу (24 гармати) були відібрані зі складу 4-ї резервної артилерійської бригади (34-та батарея і 13-а кінна рота)

Кавалерійський (за Бутурліним - резервний кавалерійський) корпус генерал-ад'юганта графа Карла Йосиповича д'Ламберта (36 ескадронів, 9 козацьких полків, в т.ч. 5 донських):

5-та кавалерійська дивізія (генерал-ад'ютант К.Й.д'Ламберт) - 24 ескадрони:

15-та бригада (генерал-майор Олександр Миколайович Бердяєв) - 8 ескадронів: Стародубівський драгунський полк (шеф - генерал-лейтенант Олександр Львович Воїнов - командував 3-м корпусом Дунайської армії, командир - за одними даними полковник Фома Петрович Наній, іншими («Роспись русским полкам...») - полковник Федір Іванович Мосолов), Тверський драгунський полк (шеф - генерал-майор О.М.Бердяєв, командував - майор Скрипка);

16-та бригада (генерал-майор Іван Олексійович Хрущов) - 8 ескадронів: Житомирський драгунський полк (шеф - полковник Іван Андрійович Аргамаков 2-й, командир - підполковник К.С.Снарський), Арзамаский драгунський полк (шеф - генерал-майор І.О.Хрущов);

Татарський уланський полк 17-ї бригади - 8 ескадронів (шеф - полковник Карл Богданович фон Кноррінг, командир - полковник Василь Васильович Єшин).

8-ма кавалерійська дивізія (генерал-майор Є.І.Чапліц) - 12 ескадронів:

24-та бригада (генерал-лейтенант Петро Клавдійович Мусін-Пушкін) - 8 ескадронів: Володимирський драгунський полк (шеф - генерал-майор Петро Олександрович Барков - із 1809 року перебував під військовим судом за безпорядки в полку; командир - полковник Іван Васильович Аргамаков 1-й), Таганрозький драгунський полк (шеф - генерал-лейтенант П.К.Мусін-Пушкін, командир - пол-

ковник П. В. Куроедов);

Серпуховський драгунський полк 26-ї кавалерійської бригади – 4 ескадрони (шеф - полковник князь Іван Семенович Жевахов, командир - підполковник Густав Федорович Енгельгардт);

До резерву армії увійшли 4-та резервна артилерійська бригада - 12 гармат: 34-тя батарея і 5-я понтонна рота під командуванням капітана Єгора Захаровича Іванова 3-го [7:501-503; 3:119-120; 11:17,18,24,25, 32-34, 45-46; 8:97].

Інженерне забезпечення бойових дій покладалося на піонерну роту капітана Куцевича зі складу 3-го батальйону 2-го піонерного полку. Крім того в тилу армії в Київській фортеці знаходилися піонерні роти капітана князя Павла Давидовича Пхейзе та капітана В.Я.Руперта зі складу того ж батальйону і полку [11:32; 13:452].

Рота капітана Куцевича була сформована у Києві як піонерна рота Яковлева 2-го із зібраних кадрів і приписана спочатку до складу 10-ї дивізії (штаб м. Київ). У 1809 році роту очолив капітан Іван Федорович Куцевич. Під його командуванням рота взяла участь у французько – австрійській війні 1809 року (Росія діяла спільно з Францією). Протягом 1810-1811 років приймала участь в бойових діях проти турків, забезпечувала переправи через Дністер, в травні 1812 року увійшла до складу 3-ї Обсерваційної армії.

У селі Полонне знаходилась також 20 понтонна рота (понтонні роти входили до складу артилерії) підполковника Федора Івановича Вікена, яка своїми 12-м і 14-м парками забезпечувала постачання боєприпасами частини 3-ї Обсерваційної армії.

Матеріально-технічне забезпечення армії повинно було здійснюватись з магазинів (баз). При цьому головні тилові знаходились в Тучині і Острозі. З цих баз постачання здійснювалось до найближчих до військ баз в Клевані, Рівному, Верховичах. Крім того запаси матеріально-технічних засобів, фуражу і продовольства накопичувались на базах в Ізяславі, Старому Костянтиніві, Новоград-Волинському, Житомирі і Києві. Артилерійські парки для армії знаходились в Тучині, Полонному, а головний в Києві. У зв'язку з нестачою коней поповнення магазинів майном планувалося здійснювати за допомогою волів [7:483].

Полки, які увійшли до складу 3-ї Обсерваційної армії в своїй більшості мали славу бойову історію, а командири з'єднань, та частин, як і більшість офіцерів і солдат набули чималий бойовий досвід в ході попередніх війн, якими була багата історія Російської імперії кінця XVIII - початку XIX століття. (біографічні довідки на генералів і офіцерів наведені в частині IV – С.Я.)

До найстаріших полків Російської армії відносились Володимирський та Костромський полки.

Володимирський піхотний полк був сформований 25 червня 1700 року в Москві генералом Вейде як „піхотний Юнгера Володимирський полк“. У 1702 році був перейменований в полк Порошина. У 1703 році до полку Порошина був приєднаний Губернаторський Санкт-Петербурзький полк. 10 березня 1708 року полк отримав найменування Володимирський піхотний. У 1727 році декілька місяців полк носив найменування 1-го Пермського. Найвідомішою бойовою операцією Володимирського піхотного полку був штурм Казані, в якій оборонялись повстанці армії Омеляна Пугачова. 29 листопада 1796 року полк був переформований у мушкетерський, а 2 квітня 1798 року отримав назву за іменем шефа – Мушкетерський генерала від інфантерії Гудовича полк. У 1798 році полк отримав знамена зразку 1797 року на білих держаках: одне – білий хрест з синьо-червоними кутами, п'ять – синій хрест з біло – червоними кутами. 8 червня 1800 року полк змінив шефа і став йменуватись полком генерала від інфантерії Розенберга, а при реформі в армії – 31 березня 1801 року повернув назву – Володимирський мушкетерський полк. З 22 лютого 1811 року носив найменування Володимирський піхотний полк. Напередодні війни 1812 року обидва діючі батальйони полку були у складі 18-ї дивізії корпусу Каменського, гренадерська рота спочатку увійшла до складу зведеного гренадерського батальйону корпусу, а згодом до складу зведеної гренадерської бригади. Запасний батальйон полку перебував у складі 35-ї дивізії корпусу генерала Остен-Сакена [14:429].

Костромський піхотний почав свою історію 25 червня 1700 під назвою піхотний Миколи фон Вердена полк (формувався князем Репніним). Вже 19 листопада 1700 року полк, набраний з рекрутів, взяв участь в битві під Нарвою. У наступному році полк приймав участь у поході до Лифляндії. У 1702 році полк отримав назву піхотного Дедюта (де Дюта), а 10 березня 1708 р. отримав нову - Луцький піхотний полк. У 1711 р. полк брав участь у Прутському поході, а в 1712 р. був відправлений до Фінляндії, де ніс службу на галерах і брав участь у кількох експедиціях до Швеції та на Аландські острови. У 1722 р. чотири роти полку у складі Низового корпусу брали участь у поході до Персії, 23 серпня 1722 штурмували Дербент. Згодом, 9 червня 1724 року, ці роти були передані для формування Астрабадського піхотного полку (став основою для формування Апшеронського піхотного полку, який також воював на Волині у 1812 році). З 16 лютого по 13 листопада полк носив назву Тульського піхотного, а з 13 листопада 1727 - став Великолуцьким піхотним. Під час Кримських походів 1736-1737 рр. полк у складі армії графа Мініха брав участь у штурмі Перекопу, Бахчисараю та Очакова. У серпні 1739 року Великолуцький піхотний полк відзначився в битві під Ставучанами та при взятті Хотина. У Шведську війну 1741-1842 рр. полк брав участь у взятті фортеці Вільманstrand. Під час царювання імператора Петра III з 25 квітня по 5 червня 1762 року називався піхотним генерал-майора Ляпунова полком. У 1788 р. офіцери і солдати полку знову воювали зі шведами. Відзначились в боях під Утті, Гекфорсом, Пардакоски. В епоху Павла I полк носив найменування Мушкетерський генерал-майора Глазова (з 31.10.1798), Вяткіна (з 1799), Кастелія (з 1800). 31 березня 1801 року полк став йменуватись Великолуцьким мушкетерським. 29 серпня 1805 року з 6 рот Великолуцького і 2 рот Вільманstrandського і Кексгольмського гарнізонних батальйонів, з додаванням рекрут, генерал-майором князем Щербатовим був сформований трьох батальйонний Костромський мушкетерський полк. У 1806 р. Костромський полк, у складі корпусу Леонтія Леонтьовича Беннінгсена, брав участь в битві під Голімоном (14.12.1806). При відступі російської армії від Янкова до Прейсіш-Ейлау полк складав ар'єргард загону Баркляя-де-Толлі і протягом 4 днів брав участь в безперервних боях з французами. 25 січня 1807 року Костромський полк при с. Гоф втратив п'ять із шести своїх знамен (зразку 1803 року, отримані в 1805 році). Очевидцем втрати прапорів був генерал Барклай де-Толлі. Потім полк бився під Прейсіш-Ейлау, Гутштадтом, Гейльсбергом і Фрідландом. 10 грудня 1809 року Костромський полк було введено до складу Молдавської армії. 22 липня 1810 року 1-й та 2-й батальйони полку брали участь у невдалому штурмі Русука де втратили понад 80% свого складу (1 генерал-лейтенант, 3 штаб-офіцера, 26 обер-офіцерів і 849 нижніх чинів). По утворенні 3-ї Обсерваційної армії Костромський піхотний полк увійшов до її складу. При цьому 1-й і 2-й батальйони знаходились у складі 2-ї бригади 18-ї піхотної дивізії корпусу генерала від інфантерії Каменського 1-го, гренадерська рота полку входила до складу 2-го зведеного гренадерського батальйону, а запасний батальйон до складу 36-ї дивізії [15; 16:188-200].

9 липня 1724 року у фортеці Св. Хреста з частин, які брали участь в Перському поході - однієї роти гренадерського Зикова, чотирьох рот Великолуцького і чотирьох рот Шліссельбурзького піхотних полків - був сформований Астрабадський піхотний полк, який 7 листопада 1732 року було перейменовано в Апшеронський піхотний полк. Як і інші полки російської армії полк ще декілька разів змінював найменування: з 25 квітня по 5 липня 1762 року – піхотний генерал-майора Івана Брахвелта; з 31 жовтня 1798 – мушкетерський генерал-майора Милорадовича; з 31 березня 1801 – Апшеронський мушкетерський, і з 22.02.1811 знову – Апшеронський піхотний полк. Вже з самого початку свого існування Апшеронці брали участь в бойових діях. Спочатку полк діяв проти перського війська, згодом придушували повстання в Дагестані (1725 р.) У 1736 році Апшеронський полк під командуванням полковника Ломана відзначився під час так званої «Донської експедиції» і штурмі Азова. Згодом, в 1736-1739 рр. брав участь в походах до Криму у складі військ під командуванням фель-

дмаршала Мініха, битві при Ставучанах, штурмі Очакова і Хотина. У 1741 році був перекинутий до Фінляндії. Під час штурму міста-фортеці Вільмандstrand полк втратив свого командира – полковника Ломана. У 1743 році Апшеронський полк на галерах був відправлений до Швеції, де знаходився до травня 1744 року. У січні 1748 року здійснив марш до Австрії для допомоги військам Марії-Терезії, щоправда участі в бойових діях не брав. Після 8-ми річного мирного існування в 1756 році Апшеронський піхотний полк отримав наказ вирушити в похід проти пруссаків (саме розпочалась Семилітня війна Росії з Пруссією). 19 серпня 1756 року в битві під Грос-Егесдорфом апшеронці з відвагою протистояли прусській кінноті, протиставивши коням, людям і шаблям вмілий вогонь з гармат та мушкетів. У 1758 році полк відзначився під Цорндорфом, в 1759 – під Пальцихом і Куннерсдорфом, де в критичний момент, під сильним гарматним вогнем ворога першим пішов в контратаку і зім'яв переважаючі сили противника. За легендою полк в саме в пам'ять за цей бій як особливу нагороду отримав червоні панчохи (по коліна воював в крові), які згодом, із введенням у війську чобіт, були замінені на червоні відвороту на халяхах. 28.09.1760 р. солдати полку відзначились при взятті Берліна за що полк було нагороджено срібною сурмою з написом «Поспешность и храбрость. Взятие города Берлина. 28 сентября 1760 года». Наступного, 1761 року, Апшеронський полк приймав участь в облозі фортеці Кольберг. По закінченні війни полк ще два роки знаходився на території Пруссії у складі російського експедиційного корпусу, тепер вже союзного прусському королю. У 1763 році полк було передислоковано до Польщі, де він знаходився до 1767 року. У 1769 році апшеронці вийшли в похід для участі в російсько-турецькій війні. Відзначились під Хотиним, Ларгою, Кагулом, Журжею, Бухарестом, Туртукаєм, Бахонштами. Трагічним для полку став 1773 рік, коли під час рейду а Дунай ар'єргард полку був оточений турецькими військами, і стримуючи наступ ворога увесь ар'єргард (157 чол.) загинув, прикриваючи відхід однополчан. У пам'ять про це офіцери і солдати Апшеронського полку були нагороджені медаллю «Переможці...».

У 1787 -1791 роках полк знову вів бойові дії проти турок і відзначився при взятті Галаца, битвах під Фокшанами, Римніком, Мачином, штурмі Ізмаїла. Саме за ці бої Апшеронці отримали від Олександра Васильовича Суворова порівняння з левами: «Апшеронского полка стрелки... дрались как львы», а від імператриці медалі з написом «За отменную храбрость» на георгіївській стрічці. По укладенні миру полк отримав наказ повернутись на зимові квартири, але в поході надійшов інший, - рухатись до Польщі. У червні 1792 року полк вступив в перший бій з військами конфедератів в районі села Деревчиці і відразу ж відбив у ворога 7 гармат. У липні Апшеронський полк наніс полякам чергову поразку в районі Дорохуська. При придушенні польського повстання в 1794 році апшеронці вміло діяли в районі Хелма, де трофеями стали 8 гармат, декілька хоругв, багато стрілецької зброї, та при штурмі Праги – полк першим вступив до Варшави. У 1797 році полк отримав знамена: у одного хрест білий, кути блакитно-рожеві, інші п'ять – хрест рожевий, кути блакитні. У жовтні 1798 року полк на чолі зі своїм шефом графом Милорадовичем виступив в похід до далекої Італії, де мушкетерів чекали бої з французами під Лекко, Басьяні, Требії, Нові, Обер-Альпі, перехід через Альпи і бій на Чортовому мості, битви під Швейцарськими Амштетезі та Муттенталі. За відважні дії в Італійському та Швейцарському походах полк отримав найменування «богатирський», а за відзнаку в битві на р.Требії імператором Павлом I 16 липня 1799 року полку було надане право на так звані гренадерський бій для всіх батальйонів полку(особливий барабанний марш) та нагороджено ще однією срібною сурмою. Історія Апшеронського полку початку XIX століття – історія боїв і втрат полку на полі бою. У кампанії 1805 році полк відзначився під час битв при Амштеттені, Кремсі, Шенграбені, Аустерліці. При цьому під Амштеттені і Кремсі полк у 8-ми годинному ар'єргардному бою втратив 15 офіцерів і 452 нижні чини, а під Аустерліцею, знову ж таки, прикриваючи відхід основних сил російської армії, – 13 офіцерів і 469 нижніх чинів.

На Волинь полк прибув з Молдавського театру воєнних дій, де знаходився з 1806 року. Особовий склад полку відзначився при взятті Бухареста (1806), під Облещтами (1807), Журжі і Рассеваті (1809). У ході Дунайської кампанії полк був 2 рази переукомплектований. При невдалому штурмі Рущука (1810) втратив до 700 солдатів і 27 офіцерів (за військовою енциклопедією т-ва Ситіна – 30 офіцерів і 421 нижніх чинів). Був направлений до тилу на переформування. На той час в полку рахувалось трохи більше 300 осіб. На початок кампанії проти Франції його чисельність складала 976 чоловік. Обидва діючі батальйони полку були включені до складу 9-ї дивізії корпусу Маркова. Гренадерська рота 2-го батальйону була включена до складу зведеного гренадерську бригаду корпусу генерала Каменського. Запасний батальйон полку було включено до складу 36-ї дивізії, яка планувалась до перепідпорядкування 2-й резервній армії, проте була залишена у складі 3-ї Обсерваційної [11:101;158; 17; 18:123; 19:1-3; 20].

Одночасно з Апшеронським полком на зимові квартири до Луцька прибув і Рязький піхотний полк. Вітоки утворення полку відносяться до початку другої третини 18-го століття, коли відповідно до указу від 15 січня 1731 в числі інших 14 кінних полків ландміліції для охорони південного кордону з українських козаків. 11 грудня 1732 полк було переформовано у піший. 19 березня 1736 знову переформований у кінний і включений до складу Українського корпусу ландміліції, розташований вздовж Української лінії. Сама ж історія (і встановлене старшинство) полку розпочалась 15 грудня 1763 року з дня формування пішого Рязького полку в числі одинадцяти полків Українського корпусу. 11 січня 1765 полк отримав власний знак (герб): у золотому щиті на червоному полі золотий хрест, під ним, на зеленій землі, 2 житніх снопа, що лежать один на одному. 3 16 січня 1769 полк став офіційно іменуватись піхотним.

Починаючи з 1766 року полк входив до складу 8-ї Української дивізії. Місцем його постійної приписки було визначено м. Лубни. У 70-80 роки XVIII століття Рязький піхотний полк входив до складу Українського корпусу А.А.Прозоровського, потім П.А.Румянцова і охороняв влітку рубежі Росії в Криму та Новоросійському краї, а на зиму йшов похідним порядком до Лубни на «зимові квартири». У період Російсько - Турецької війни 1787-1791 рр. полк входив до складу Таврійського корпусу Г.А. Потьомкіна, брав участь у взятті фортець Бендери та Очаків та під Мачином. У 1794 році Рязький полк брав участь у карально-польському поході, у складі корпусу О.В.Суворова в колоні генерала Ф.Ф. Буксгевдена штурмував передмістя Варшави – Прагу. У 1796 полк був перейменований в Рязький мушкетерський. 30 вересня 1798 (за Шенком 31 жовтня) – мушкетерський генерал-майора Седморацького, з 28 червня 1799 – мушкетерський генерал-майора Ланжерона. У 1798 році полк отримав прапори зразку 1797 року: один – білий хрест з зеленими кутами, п'ять – з зеленим хрестом і білими кутами та білими деревками. За відзнаку в боях імператором Павлом I, як і апшеронцям, полку було надано право на гренадерський бій. 31 березня 1801 року знову перейменований у Рязький мушкетерський полк. Перший досвід боїв з французами рязькі отримали в битві під Аустерліцею (20 листопада 1805 року). Згодом були бойові дії проти турецької армії. Діючи у складі корпусу генерала Маркова полк брав участь у взятті Мачина і Браїлової, в при Силістрії, Разграді і Шумлі. 28.2.1811 був перейменований у піхотний. Приймав участь в боях при Рущуку і Нікополі. На Волині обидва діючі батальйони знаходились у складі своєї дивізії, гренадерська рота увійшла до складу 2-го зведеного гренадерського батальйону, запасний батальйон, призначений для передачі в 37- му дивізію було залишено у складі 3-ї Обсерваційної армії [11:101; 18:112].

До найстаріших полків російської імператорської армії відносився також Вітебський піхотний полк. Полк був сформований 6 грудня 1703 у м. Казані стольником Сергеевим під назвою піхотного Скріпціна полку. 12 жовтня 1704 року був перейменований за встановленою в тодішній армії традиції в піхотний Олексія Головіна полк за іменем нового командира, а 10 березня 1708 р. - в Копорський піхотний полк. Копорський піхотний брав участь у Полтав-

ській битві, приймав участь при облозі Риги, у Прутському поході, воював при Гангуті. Деякий час полк також носив найменування 2-го Тверського та піхотного генерал-майора фон Шетвеца. У 1722 році 4 роти полку були виділені для формування Гірканського піхотного полку. 30 березня 1756 року гренадерська рота полку була виділена для формування Малоросійського гренадерського полку. Офіцери полку були одними з найактивніших учасників дворцевого перевороту, який сприяв вояцарінню Катерини II (1762 р.) та одним з перших прибув до Петергофа, щоб підтримати нову імператрицю. У 1-шу турецьку війну полк брав участь в битві на Дністрі (23 серпня 1769), штурмі фортеці Хотин, битвах при Ларзі, Кагулі, Журжі, Туртукайському пошуку Олександра Суворова. 14 грудня 1784 року полк отримав назву Вітебський піхотний, проте мав ще декілька перейменувань і носив назви: з 29 листопада 1796 - Вітебський мушкетерський, з 31 жовтня 1798 р. - мушкетерський генерал-майора Острозького, з 16 лютого 1800 р. - мушкетерський генерал-майора Косооговського, з 4 березня 1801 р. - мушкетерський генерал-майора Емме, з 5 березня 1801 р. - мушкетерський генерал-майора Мусіна-Пушкіна, з 31 березня 1801 р. - Вітебський мушкетерський. У 1799 році полку були вручені знамена зразку 1797 року: одне з білим хрестом та рожево-синіми кутами, чотири - з рожевим хрестом і синіми кутами та білими деревками. Офіцери і солдати полку брали участь і Італійському поході, довгий час перебували на острові Корфу. У 1801 році полк деякий час знаходився в Неаполі. У 1807 році три роти, виділені з полку брали участь в облозі турецької фортеці Клобук, а основні сили полку з Бока де Катаро на кораблях були переправлені до Венеції, звідки передислоковані до Падуї. У 1810 році у складі Молдавської армії полк воював проти турків (війна 1806-1812 рр.) на території Болгарії і відзначився під командуванням флігель-ад'ютанта полковника Івана Федоровича Паскевича (згодом генерал-фельдмаршал, князь Варшавський і граф Єриванський) в боях під Базарджиком (втрапив понад 800 осіб), Варною, Батінім. Також восени 1810 року брав участь у взятті Шавлі, Ловчі, Плевни. За ці бої представлявся до нагородження Георгіївським прапором, але безуспішно. 22 лютого 1811 полк отримав найменування Вітебський піхотний полк.

Обидва діючі батальйони знаходились у складі 15-ї дивізії корпусу Маркова, гренадерська рота 2-го батальйону в зведеному гренадерській бригаді корпусу Каменського, а запасний батальйон в корпусу генерал Остен-Сакена [21; 14:417; 16:318-328].

Були полки і більш пізньої формації, сформовані в період війн Катерининської епохи проти Турції. До цих полків відносились Тамбовський, Нашебурзький та Козловський піхотні.

Тамбовський піхотний полк вів свою історію з 13 жовтня 1763 року, спочатку рахувався як піший, а 11 січня 1765 року отримав найменування піхотний. 29 листопада 1796 року був перейменований в Тамбовський мушкетерський полк і 30 липня 1797 року отримав 10 прапорів (по числу рот). 31 жовтня 1798 року отримав найменування - мушкетерський генерал-лейтенанта Ферстера полк. 16 липня 1799 року за відвагу в Італійському поході був удостоєний гренадерського бою. 29 березня 1801 року був перейменований в Тамбовський мушкетерський полк. 21 березня 1802 року полку були залишені 6 прапорів (по 2 на батальйон) зразку 1797 року, а чотири інші здані в арсенал. 30 квітня 1802 року полк був приведений до трьох батальйонного складу. 24 липня 1806 року 2-й і 3-й батальйони були відділені на формування двох егерських полків (27-й і 28-й егерські), а замість них сформовані з рекрутів нові. Прапори батальйонів залишилися в полку. 13 червня 1810 року полк в нагороду за вмілі дії під Базарджиком 22 травня 1810 року отримав дві срібні сурми. 22 лютого 1811 року полк був переформований з мушкетерського в піхотний. 19 листопада 1811 року для полку в Конопотському рекрутському депо (був сформований резервний батальйон. Тамбовський полк (у російській військовій історії значиться як старий Тамбовський) брав участь в російсько-турецьких війнах 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812 років, Польській війні 1792 року, Швейцарському поході Суворова. Тепер полк чекала

нова війна - з французами [16].

Нашебурзький піхотний полк був сформований ориєнтовно в 1765 році (газета «Санктпетербургские Ведомости» від 31.05.1765 р.), брав участь в російсько - турецьких війнах 1787-1791 та 1806-1812 рр. Під час останньої, кампанію закінчив у загоно генерала Єрмолова під Журжею. Саме в цьому полку в 1771 році військову службу сержантом розпочав командир 9-ї дивізії, до складу якої входив Нашебурзький полк, генерал Є.Є.Удом. За відкликом ад'ютанта посла Франції в Росії графа Лорістона капітана д'Лонгерю „Хороший полк, що складається з старих солдатів. Прекрасно організований і завжди знаходиться в комплекті. Мало був у вогні» 3 шести знамен, отриманих полком у 1797 році одне було з білим хрестом та сірими кутами, а інші п'ять з сірими хрестами та білими кутами, у своїх прапорів держали кавового кольору. Гренадерська рота була у складі 1-го зведеного гренадерського батальйону, запасний батальйон у складі 3-ї Обсерваційної армії.

Козловський піхотний полк був сформований 15 грудня 1763 року, (Попередником цього полку був Козловський кінний полк Української ландміліції, сформований 11 грудня 1732 року. 19 березня 1736 року полк був включений до сформованого Українського ланд міліційного корпусу). 27 листопада 1796 року полк був перейменований у мушкетерський, а 3 грудня цього ж року - в Старо-Баденський мушкетерський. У 1787 році полк отримав прапори зразку 1797 року - одне з білим хрестом та чорно-рожевими кутами, п'ять - рожевий хрест з чорними кутами і білими держакми). 31 листопада 1798р. отримав найменування мушкетерський принца Карла Баденського старшого полк, 20 червня 1799 р. - мушкетерський генерал-майора князя Волконського 2-го полк, 25 січня 1800 р. - мушкетерський генерал-майора Макшеева полк, 29 березня 1801 - Козловський мушкетерський полк, 22 лютого 1811р. - Козловський піхотний полк. Проте історія полку цікава не перейменуваннями, а його участю в бох і походах, а їх було достатньо. Ще за часів свого ланд міліційного минулого полк у складі армії фельдмаршала Мініха брав участь в Кримському поході. Козловці також брали участь у війні з Туреччиною в 1787-1791 рр. і відзначились при взятті Очакова. Придушували польські повстання у 1792 і 1794 рр. та відзначились під Городищем і Мацейовицями та при штурмі Праги. У 1805-1807 рр. полк діяв у складі десантного загоно російської Середземноморської ескадри адмірала Сенявіна і воював проти французів і турків. Особливо козловці відзначились в боях на острові Тендос. У 1809 році після доукомлектування полк брав участь в бойових діях Молдавської армії. Воював під Браїловим, Базарджиком, Шумлою, Руськом, Відіном. У березні 1812 року Козловський піхотний був включений до складу 3-ї Обсерваційної армії.

Ще один полк цієї формації - Дніпровський піхотний вів свою історію від Московського легіону, сформованого 30 серпня 1769 року з Оренбурзького, Казанського Уфимського драгунських полків, Грузинської гусарської роти та команди Яїцьких козаків відповідно до клопотання військової комісії перед Катериною II від 03.10.1769 за №13365. У відповідності до Указу Катерини II від 5 березня 1775 року №2086 Московський легіон був розформований на піхотні полки, то ж з двох батальйонів цього Легіону 6 березня і був сформований Дніпровський піхотний полк з дислокацією «зимових квартир» на кордоні Московської губернії (раніше планувалось два полки - Тульський і Дніпровський, сформовані з Московського легіону розмістити в Могильовській губернії). Полк брав участь у Кримських походах 1776 та 1789 років. Майже відразу по сформуванні, вже 22 листопада 1776 року брав участь у взятті Перекопської лінії. 18-20 жовтня 1777 року брав участь в битві під Карасу-Базаром з бунтівними кримськими татарами. На території Криму полк знаходився до 26 травня 1784 року. У 1789 році полк знову воював з турками. Відзначився в битві на річці Сальча (7 вересня) та при штурмі Ізмаїла (12 вересня). 26 травня 1790 року обидві гренадерські роти полку були направлені для формування Фанагорійського гренадерського полку. Протягом 1790-1791 років полк знаходився на території Молдавії та Бессарабії. 9 травня 1792 року Дніпровці прибули до Польщі і вже 7 липня брали участь в битві

з конфедератами під Дорохуськом. У 1794 році полк брав участь у придушенні повстання під проводом Тадеуша Костюшка, воював під Шекочіном (26 травня), приймав участь в облозі Вашави (2 – 26 серпня), Мацеєвицями (29 вересня), штурмував Прагу (24 жовтня). 29 листопада 1796 року полк було перейменовано в Дніпровський мушкетерський. Із 31 жовтня 1798 року полк носив назву мушкетерського генерал-майора Арбенева. У цьому ж році полк отримав знамена зразку 1797 року і був відправлений до Курляндії, де розмістився в містечку Туккум. Протягом 1798-1801 років полк декілька разів міняв своє найменування: з 24 жовтня 1799 – мушкетерський генерал-майора Вязьмітінова, з 18 травня 1800 – мушкетерський генерал-майора Кононовича, з 31 травня 1801 – Дніпровський мушкетерський полк. 15 жовтня 1799 року полк носив назву мушкетерського генерал-майора Германа, призначеного в експедицію до Голландії 26 лютого полк прибув до литовського містечка Шавлі, де знаходився до відправки 11 червня. Спочатку Дніпровські висадились на території Англії, а звідти з англійськими військами 5 вересня були переправлені на континент (район м. Гельдерн, Голландія). Разом з англійськими військами 8 вересня вночі атакував біля містечок Слалер-Дейск та Берген позиції французької республіканської та батавської армій, вибив противника з сіл Камп і Грет і вийшов на Бергенську дорогу, де зазнав поразки у складі союзних військ та ще й втратив 2 своїх прапори. 21 вересня залишки полку морем знову були доставлені до Англії (о.Герізей). У 1800 році полк був переправлений до Ревеля (Риги), звідки 8 жовтня пішим маршем прибув до м.Туккум. Втрати полку були поповнені за рахунок рекрутів та розформованого гарнізонного Фоміна полку. 16 травня 1803 року зі складу Дніпровського мушкетерського полку була виділена рота для формування Копорського мушкетерського полку. У кампанії 1807 року у Східній Пруссії Дніпровський полк брав участь у битвах при Ландсберзі (25 січня) та Прейсіш –Ейлау (26-27 січня). За відвагу на полі бою під Лансбергом 36 нижніх чинів полку були удостоєні знаків військового ордену і серед них рядовий Роман Петров, який відбив у французьких драгунів командира полку полковника Гуріха. На початку 1809 року полк було передислоковано до Галичини (м. Тарнів) під час спільних дій російської і французької армій проти австрійців. Уже з Галичини 7 квітня підрозділи Дніпровського піхотного полку переправились через Дунай де були включені до складу Молдавської армії, яка на той час діяла на території Болгарії. Полк брав участь у штурмі Базарджика 22 травня (за відвагу 13 червня отримав два прапори зразку 1803 року замість втрачених в Голландії). З 29 травня по 18 червня Дніпровський піхотний полк приймав участь при блокаді Варни, 23 червня штурмував Шумлу, 26 серпня бився під Батином. 22 лютого 1811 року полк із мушкетерського був перейменований в піхотний. У складі цього полку рядовим солдатом розпочав військову службу в 1773 році майбутній Волинський губернатор (1800-1802рр.) Іван Онупрійович Куріс. 19 листопада 1811 року був сформований 4-й резервний батальйон (трьох ротного складу) чисельністю 559 чол. На початку війни 1812 року діючі батальйони знаходились в 18-й дивізії, гренадерська рота 2-го батальйону входила до складу 2-го зведеного гренадерського батальйону зведеної гренадерської бригади корпусу Каменського. Запасний (4-й резервний) батальйон, який призначався до складу 35-ї дивізії увійшов до складу 36-ї дивізії корпусу Сакена [18:88; 22:137; 23:17-21, 58-63; 16:498-507].

У ході Російсько-Турецької війни 1806-1812 рр. відзначився сформований 17 травня 1797 як 11-й егерський полк і перейменований 29 березня 1801 року в 10-й егерський полк (з 1798 по 1801 р. іменувався по шефам) Першим бойовим досвідом полку була участь в облозі і взятті фортеці Хотин. Капітан д'Лонгерю відкликався про цю частину як про дуже хороший полк.

У боях із французами та турками гартувався бойовий характер Коливанського піхотного полку. Його історія почалась з 20 серпня 1798 року, коли в Коломні з рекрут був сформований мушкетерський генерал-майора Міллера 1-го полк двох батальйонного складу. У 1799 році отримав знамена зразку 1797 року: одне – білий хрест з фіолетовими

кутами, вісім з білими кутами і фіолетовим хрестом в середині якого знаходився білий та білими деревками. (21 березня 1802 року в полку був залишений білий прапор і п'ять кольорових – по 2 на батальйон). 31 (за Хронікою – 29) березня 1801 року полк було переформовано у Коливанський мушкетерський. 16 травня 1803 року одна рота полку була передана для формування Кримського мушкетерського полку, натомість сформована нова. У 1805 році полк у складі десантного загону (15-та піхотна дивізія) був висаджений на Іонічних островах (Греція). Після укладення Тільзитського мирного договору (1807 р.) полк був направлений до складу Дунайської армії, брав участь у блокаді Шумли, та перших штурмах Рушчука. 22 лютого 1811 року Коливанський полк було перейменовано в піхотний. 19 листопада 1811 року для полку був сформований 4-й – резервний батальйон трьох ротного складу чисельністю 559 чол.

Діючі (1-3) батальйони полку знаходились у складі 15-ї дивізії корпусу Є.І.Маркова, гренадерська рота 2-го батальйону у складі 1-го зведеного гренадерського батальйону своєї дивізії, а згодом зведеної гренадерської бригади корпусу Каменського. Запасний (резервний) батальйон був включений до складу 36-ї дивізії, звідки згодом був передислокований до 2-го резервного корпусу генерала Ертеля [24:50; 18:82; 16:454-460].

Свій бойовий шлях і історію в боях проти французів розпочав Куринський піхотний полк, сформований на острові Корфу 29 грудня 1802 з восьми рот Астраханського гренадерського, двох рот Ярославського, двох рот Виборзького і двох рот Нашебурзького мушкетерських полків, під назвою Куринського мушкетерського полку. Третій батальйон полку в той же час було сформовано в Рязані з виділених рот Орловського, Шліссельбурзького та Старооскольського полків та рекрутів (28 серпня 1805 року переданий для формування Одеського мушкетерського полку, в подальшому 40-го егерського). Курінці протягом трьох років (1804-1806) брали участь у військових діях проти французів на Іонічних островах. 3 грудня 1803 року до полку був приєднаний 3-й батальйон Ахтіярського гарнізонного полку. У 1807 році Куринський полк було перекинено до складу Молдавської (Дунайської армії), де він брав участь у блокаді Ізмаїла і в штурмах Базарджика, Шумли і Рушчука. 22 лютого 1811 року полк отримав назву Куринського піхотного. Обидва діючі батальйони знаходились у складі 15 дивізії корпусу Маркова, гренадерська рота у складі 2-го зведеного гренадерського батальйону, запасний батальйон – спочатку у складі корпусу Остен-Сакена, а звідти направлений до складу 2-го резервного корпусу [18:121; 25:406].

29 листопада 1796 року з 3 та 4-го батальйонів Бузького егерського полку було сформовано 14-й егерський батальйон, переформований 17 травня того ж року в полк. 11 жовтня 1798 полк цей був названий за іменем шефа – егерським генерал-майора Багговута, а 27 червня 1800 р. – егерським князя В'яземського полком. 31 березня 1801 полк було перейменовано в 13-й егерський полк. З 1805 по 1807 рік полк діяв проти французів у складі загону для захисту Іонічної республіки у складі російського експедиційного корпусу. По поверненні на територію Російської імперії на початку 1809 року був включений до складу Молдавської (Дунайської) армії. Уже 19 квітня цього року в складі колони князя В'яземського полк штурмував Браїлів, потім брав участь у блокаді Мачина, відзначився 15 серпня, вибивши багнетами турків, що засіли в мечеті поблизу фортеці. У червні 1810 року полк брав участь у блокаді Шумли, а потім був перекинаний до Рушчука і брав участь в його невдалому штурмі. Згодом воював у складі корпусу генерала Маркова, відзначився розгромі турецького табору 2 жовтня 1810 року.

Родовід Павлоградського гусарського полку в різних джерелах ведеться по різному. Так, у праці «Хроника Российской Императорской Армии», виданій в 1852 році в Санкт-Петербурзі початок історії полку пов'язаний із формуванням генерал-лейтенантом бароном Гельстромом 10 травня 1784 року з Поселених Дніпровського і Катеринославського пікінерських полків Павлоградського полку Катеринославської кінноти або Павлоградського легкокінного полку [16:535-541]. У військовій енциклопедії під

редакцією Новицького (видавництво товариства Ситіна), виданий в 1914 році ця дата зміщена в часі на двадцять років уперед і пов'язана з утворенням 9 червня 1764 року Дніпровського та Донецького (згодом Катеринославського) пікінерських полків, сформованих з українців, позбавлених козацьких прав. [26:259] Обидва попередники Павлоградців брали участь у війні з турками. Дніпровці відзначились у 1770 році при облозі Бендер та 1771 році в експедиції генерала Румянцева на правий берег Дунаю. «Військова енциклопедія» та В.К.Шенк у своєму довіднику імператорської головної квартири подають іншу дату об'єднання пікінерських полків – 28 червня 1783 року. [27: 70] Павлоградський легко кінний у складі корпусу О.В.Суворова бойове хрещення прийняв у битві на Кінбурнській косі 1 жовтня 1787 року. 2 лютого 1788 року при польку була створена Кінно-егерська команда у складі 65 чол., в подальшому (21 вересня 1789 р.) передана для формування Катеринославського кінно-егерського полку. У 1789 році павлоградці входили до складу загону Йосипа Де Рібаса, який штурмував Хаджибей. Впродовж 1796 року Павлоградський легко-кінний брав участь у війні з Персією. Зі сходженням на престол Павла I, 29 листопада 1796 року Павлоградський легко-кінний було перейменовано на Гусарський генерал-лейтенанта Боура полк. Гусарський Боура полк через Кавказські хребти та причорноморські степи повернувся додому і розмістився у містечку Кременець Подільської губернії (з 1805 – містце «зимових квартир»). У 1798 році Гусарський генерал-лейтенанта Боура полк був спочатку направлений до експедиційного корпусу Суворова, а згодом приєднаний до корпусу принца Конде, який був направлений на виручку військам генерала Римського-Корсакова, у Швейцарії. Особливо полк відзначився під час невеликого бою біля містечка Констанца 26 вересня 1799 року. Корпус Конде був оточений французами. Павлоградці сміливо атакували провали кильце противника, захопили міст через Рейн і утримували його, доки російські війська не вийшли з оточення. У квітні 1800 року Павлоградці повернулися до Кременця. 29 березня 1801 року Гусарський Боура полк було перейменовано на Павлоградський гусарський. 16 травня 1803 року два ескадрони були виділені для формування Білоруського гусарського полку, а натомість були сформовані два нові. Павлоградські гусари простояли у Кременці до початку 1805 року. Цього року Павлоградський гусарський у складі армії М.І.Кузюзова знову воював проти французів. На початку кампанії, діючи у складі колони П.І.Багратіона зайняли місто Браунау. Згодом павлоградці відзначилися 23 жовтня 1805 року на річці Енс, 24 жовтня – біля міста Амштетен. За битву при Шенграбені 4 листопада 1805 року полк, першим серед полків легкої кавалерії і в числі перших трьох полків імператорської армії, 13 липня 1806 року отримав Георгієвські штандарти (1 білий і 9 зелених) з написом «За подвиги при Шанграбене 4 ноября 1805 года в сражении 5 тысячного корпуса с неприятелем, состоящим из 30 тысяч». До цього штандарти були лише у важкій кінноті (драгунів та кірасирів). То ж полк отримав першим серед легкої кінноти не тільки Георгієвські, але й штандарти взагалі.

На війні проти французів павлоградці бились також під Аустерліцем 18 листопада 1805 року та в кампанії 1806-1807 років на території Пруссії. Особливо відзначився гусари під Голіміном і Прейсіш-Ейлау (27 січня 1807 року) де відбили у французів 12 гармат. На той час в Павлоградському гусарському служив батько Льва Миколайовича Толстого – Микола Ілліч, який почав свою службу в Павлоградському гусарському полку фанен-юнкером, а у 1812 році був підполковником. Тож на сторінках «Війни і миру» є спогад і про Павлоградських гусар. Спогад про Павлоградських гусар навів увійшов і в золотий фонд кінематографії – поручик Ржевський у виконанні Яковлева переплутав сірий мундир Сумського гусарського полку Шурочки Азарової з зелено-блакитним мундиром павлоградців. У 1809 році полк брав участь у походах проти австрійців, до Галичини.

У складі корпусу генерала Маркова на Волинь прибув не менш прославлений Олександрійський гусарський полк. Ця кавалерійська частина була сформована генерал-майором бароном Ферзеном 21 червня 1783 року з солдатів і офіцерів Далматинського і Македонського гусарських

полків, поселених в Новоросійській губернії, під назвою Олександрійського легко-кінного полку. Зважаючи на бойову історію попередників олександрійців старшинство полку велось з дня утворення 11 серпня 1776 року Македонського, Далматинського та ще семи полків, які склали полки так званої Катеринославської кінноти, призначеної для охорони Української лінії. 4 червня 1790 року полк був перейменований у Олександрійський козацький, а 14 вересня цього ж року об'єднаний з Херсонським легко-кінним полком в один – Херсонський козацький полк. 31 січня 1792 року Херсонський полк був розформований і з його частин знову утворені два легко-кінні полки – Олександрійський і Херсонський. Із 1796 по 1801 рік полк йменувався за шефами: гусарський генерал-майора Годлевського полк (з 29.11.1796), генерал-майора Гижицького (з 26.10.1797), генерал-майора Нікориці (з 26.10.1798), генерал-майора Тепельнова (з 2.10.1799), полковника Кашинського (з 6.05.1800). 31 березня 1801 року полк отримав найменування Олександрійський гусарський. У 1803 році 2 ескадрони було виділено для формування Білоруського, а в 1806 році один ескадрон для формування Гродненського гусарських полків. Виділені ескадрони замінювались новосформованими, в основному з рекрутів. Усі 10 ескадронів Олександрійського гусарського полку брали участь у кампанії 1806-1807 рр. проти французької армії та її союзників. Особливо полк відзначився в битві при Фрідланді (14 червня 1807 року). Олександрійські гусари в російському війську мали ще одну назву – «чорні гусари» завдяки своїй формі, яка у 1812 році складалася з чорного ментика, чорного доломана з червоним коміром і обшлагами і чорних чакчир. Ташка і чепрак також були чорними з червоним обрамленням. Чорного кольору в гусарів був також і пояс.

Олександрійські гусари носили ще декілька назв, такі як «гусари смерті» завдяки емблемі полку – черепу, який був на ківерах гусарів та відзнаці – мальтійському хресті, а також з 1813 року – «безсмертні», завдяки битві при Кацбаху (14.08.1813), коли гусари розгромили два полки важкої французької кавалерії. [28:108-109; 29:246; 27:73; 30:30]

Цікаво, що Олександрійський гусарський воював на Волині в 1-шу світову, а в його складі служив чоловік Анни Ахматової російський поет Микола Гумільов.

Разом з тим у складі армії були і зовсім молоді. Одні з них, такі як 28-й егерський (сформований 24 липня 1806 року) та 32-й егерський (сформований 24 липня 1806 року), полки участі в боях не приймали, інші, а такі як, Якутський піхотний і 38-й егерський полки встигли «понохати пороху» в ході російсько-турецької війни 1806-1812 рр.

Якутський мушкетерський полк був сформований 16 серпня 1806 з однієї гренадерської, трьох мушкетерських рот Селенгінського мушкетерського полку і рекрутів. 16 березня 1807 року отримав прапори зрака 1803 року - одне біле і п'ять кольорових, з зеленим хрестом і білими кутами на білих держаках. 14 червня 1807 року був включений до складу резервної армії під командуванням генерала князя Лобанова-Ростовського До моменту закінчення Тильзитського миру вийшов в район Білостока, проте в ході Російсько-Французької війни участі в бойових діях не приймав. У 1810-1811 рр. полк брав участь в боях при штурмі Силістрії, під Шумлою, Рущуком, Журжею. 12 жовтня 1810 року як і інші мушкетерські полки зазнав реорганізації: в батальйонах були створені одна гренадерська і три мушкетерські роти (до цього розподіл існував по-батальйонно – один гренадерський і два мушкетерські). 22 лютого 1811 року перейменований у Якутський піхотний полк. 9 листопада 1811 року був сформований резервний батальйон. [31; 18:84; 16:468-473]

Добряче встиг понохати пороху і 38-й егерський полк, сформований 19 жовтня 1810 року з Галицького мушкетерського полку. Попередник 38-го егерського мав славу, і одночасно трагічну історію. Цей полк був сформований 16 травня 1803 року з рот Астраханського карабінерного, В'ятського, Бутирського, Шліссельбурзького, Нашебурзького, Тамбовського, Орловського, Старооскольського, Навагінського, Українського та Оленецького мушкетерських полків (від кожного полку по одній роті) у складі одного гренадерського і двох мушкетерських батальйонів чоти-

р'єхотного складу. Найтрагічнішою сторінкою полку стала битва під Аустерліцем, коли полк був розбитий і втратив свої знамена. 28 серпня 1805 року зі складу полку було виділено 3 роти для формування Пензенського мушкетерського полку. [32]

Вище читач вже мав змогу познайомитись з бойовим шляхом і історією двох ушлявлених кавалерійських полків російської імператорської армії, які входили до складу піхотних корпусів. Не менш славно бойову історію мали також і полки кавалерійського корпусу генерала д'Ламберта.

Українське козацьке коріння мав Стародубівський драгунський полк, сформований 28 червня 1783 з вояків колишнього козацького війська як Стародубівський легко - кінний полк Малоросійської кінноти. 9 лютого 1784 року полк було перейменовано в Стародубівський карабінерний і він увійшов до складу регулярної кавалерії імператорської армії. 29 листопада 1796 року полк було переформовано в кірасирський. 31 жовтня 1798 частина отримала назву кірасирський генерал від кавалерії Нумсена полк, згодом, 15.04.1799 р. - кірасирський генерал-майора Воїнова, а 29 березня 1801 р. - Стародубівський кірасирський полк. 31 липня 1801 року полк було переформовано у драгунський. Стародубівський драгунський брав участь в боях з турками, відзначився в кампанії 1796 року під час битв під Галацем; знищений Тургу-Кагульського табору, під Фокшанами, Римніком, штурмі Ізмаїлу. Олександр Васильович Суворов відмічав у своїх записках: «...молодці стародубці ... показали себе хоробрими та мужніми подвигами ...» У 1790 році стародубці відзначились під Бухарестом, а в 1791 році під Мачином. У 1799 році стародубівські кірасири брали участь у Швейцарському поході, а драгуни воювали проти турків на території Бессарабії та Валахії (1806 р.) Після відпочинку на зимових квартирах у Катеринославі, в кампанії 1807 року драгуни відзначились при штурмі Кубії, де захопили два турецькі прапори та під Ізмаїлом. У кампанії 1809 року полк воював в районі Рассевату та Силістрії, а 18010 року - під Ясиною і Базарджіком. 18 вересня 1810 року полк отримав штандарти зразку 1803 року, з написом - «За отлиие при взяттии приступом кр. Базарджика 22 мая 1810». 12 жовтня 1810 року Стародубівський драгунський полк увійшов до складу 1-ї бригади 5-ї кавалерійської дивізії. [27:43; 30:29-30]

У 1702 році в Москві зі служивих людей, взятих у драгунський службу комісією князя Бориса Голіцина було сформовано драгунський полк підполковника Петра Михайловича Деолова. Полк ніс гарнізонну службу в Острогозьку і на початках був пішим. Згодом, з 1703 по 1705 роки, полк носив назву за своїми командирами: полковника Григорія Андрійовича Сухотіна, підполковника Юди Болтіна, полковника Антона Дюмона (Дюмонта), полковника Михайла фон Шульца. Під командуванням цих командирів вже кавалерійський полк приймав участь в боях Північної війни Росії зі Швецією. Тверські драгуни відзначились вперше проти військ короля Карла XII в боях під Дерптом (1704). У 1706 році полк отримав назву Тверський драгунський полк. Із новою назвою полк продовжив бойові дії і відзначився в битві під Лісовою (1708 р.) та Полтавській баталії (27 червня 1709), а згодом під Ригою. У 1711 р. Тверські драгуни брали участь у Прутському поході. З 1756 по 1763 рік драгуни воювали під час Семирічної війни проти Пруссії. Відзначився при облозі фортеці Кольберг, битві при Велу (нинішній Знаменськ Калінінградської області РФ). Дехто з дослідників (В.К.Шенк, В.В.Звегінцов, О.І.Мартинов) вказує на інший початок історії полку і веде його родовід від Кірасирського генерал-майора Цорна полку, сформованого 20 серпня 1798 року в Москві з офіцерів і нижніх чинів кірасирських полків (зокрема 60 унтер-офіцерів і нижніх чинів Кірасирського генерал-майора Салтикова 2-го полку), рекрутів (у основному з Московської, Рязанської, Полтавської та Чернігівської губерній і з Московського гарнізонного генерала Архарова 2-го полку) а на посади сурмачів - вихованців Московської Гарнізонної школи. Цю версію підтверджує присвоєне полку старшинство - з 20.08.1798. Офіцери в основному прибули з Кірасирського графа Салтикова 2-го, Малоросійського, Чернігівського, Рязького, Київського кірасирських полків.

Серед цих офіцерів були майори Бердяєв і Аргамаков (Кірасирський Салтикова 2-го полк), які на Волині командували полком і бригадою у складі 3-ї Обсерваційної армії. 19 червня 1799 року полк отримав п'ять штандартів для кожного ескадрону: один білий (полковий) з жовтими медальйонами і чотири жовті з червоними медальйонами, шиття і бахрома - золоті. Ці штандарти полк мав і на час бойових дій у 1812 році.

За станом на 1 січня 1800 року формування полку було завершено і він був віднесений до Московської інспекції. 31.03.1801 полк, який на цей час знаходився у Вінниці, був віднесений до Української інспекції, і перейменований в Тверський кірасирський. 31 липня цього ж року полк був переформований в драгунський. Навесні 1803 року зі складу полку був виділений один ескадрон для формування Новоросійського драгунського полку, який формувався в містечку Радомишль Київської губернії. Натомість був сформований новий, а згодом і запасний півескадрон. У 1805 році ще один ескадрон був виділений для формування Житомирського драгунського полку.

На початку серпня 1805 року Тверський драгунський полк був включений до 1-ї армії генерала М.І.Кутузова і після маршу прибув до міста Радзивілів - місця зосередження армії перед походом до Баварії. В марш полк вирушив у складі ешелону барона Розена 24 серпня і після важкого 9-ти тижневого походу через Галичину, Сілезію і Моравію 31 жовтня 1805 року прибув в табір російський військ в районі Кремса. Тут Тверські драгуни разом з Санкт-Петербурзьким драгунським полком увійшли до складу бригади генерал-майора Чапліца. Перший досвід боїв з французами драгуни отримали під селом Позоржиць. У жорстокому ар'єргардному бою корпусу П.І.Багратіона з кіннотою Мюрата тверці декілька разів атакували противника. В одній з атак до полону потрапив командир полку полковник Бердяєв (після обміну полоненими повернувся до полку 15 листопада). Командування полком прийняв підполковник Аргамаков 1-й, який відновив контратаки проти противника в результаті яких ескадрон штабс-капітана Тиркова знизив французьку кінну батарею. В результаті першого бою полк втратив трьох офіцерів полоненими (в т.ч і штабс-капітан Тирков), одного офіцера і 75 нижніх чинів вбитими і пропалими безвісти. Штабс-капітан Тирков і поручник Ліхачов, які потрапили до полону повернулись до частини в 1806 році і були представлені особисто генералом від інфантерії Кутузовим до нагородження орденами. За першу бойову справу були нагороджені: полковник Бердяєв - орденом Св.Георгія 4 кл., підполковник Аргамаков 1-й і штабс-капітан Тирков - орденом Св.Володимира 4 ст., поручники Ліхачов і Скрипка - орденом Св.Анни 3 ст. Ще 15 офіцерів були нагороджені шаблею «За хоробрість», декілька юнкерів отримали офіцерські еполети. 16 листопада тверські драгуни у складі загону генерала Багратіона брали участь у взятті міста Вішау і розгромі кавалерійської бригади Трельяра. В подальших боях під Вішау російська кавалерія змусила французів відійти до Брюнна. В битві під Аустерліцем 20 листопада 1805 року Тверський драгунський полк знаходився в резерві на правому фланзі російських військ і був введений в бій проти піхотної дивізії Сюше. Втрати полку під Аустерліцем склали 1 офіцер і 179 нижніх чинів вбитими. Чергове поранення отримав командир полку полковник Бердяєв. У грудні 1805 року полк повернувся на територію Російської імперії і в січні 1806 року знаходився на відпочинку в місті Зеньків Полтавської губернії. 4 травня 1806 року Тверський драгунський полк увійшов до складу 12-ї дивізії (змінаного складу) з зимовими квартирами у місті Переяславі. Через місяць один з ескадронів полку був направлений для формування нового драгунського полку - Фінляндського. У грудні 1806 року Тверський драгунський вирушив в похід проти турків у складі Дністровської (згодом Молдавської) армії генерала від кавалерії Івана Івановича Міхельсона (того самого, котрий на чолі карального загону в 1774 році наніс поразку загонам Омеляна Пугачова під Уфою і Казанню, Царицином і поставив крапку на повстанні під Чорним Ярмом). Ескадрони полку з боями йшли по території Бессарабії, Молдавії та Валахії. У Російсько-Турецькій війні 1806-1812 рр.

драгуни у складі корпусу графа Ланжерона відзначились під Браїловим (23-24.05.1807), облозі та невдалою штурмі Браїлова (9-20.04.1809), битві при Фрасіні (29.08.1809). На початку 1810 року тверський драгунський полк був включений до складу окремого корпусу генерала Засса і всю зиму 1809-1810 рр. пробув в районі Бухареста. З 13 червня 1810 року полк брав участь у трьох місячній облозі фортеці Русчук. Полк у складі особливого загону Бердяєва 4 і 6 липня відбив вилазки противника з фортеці, 9 липня знищив турецьку гребню флотилію, яка намагалась прорватись до Русчука. В жовтні полк увійшов до складу загону графа Воронцова і 16 жовтня зайняв Плевну, 18 жовтня – Ловчу, 19 жовтня - місто Сельви. По закінченні кампанії 1810 року полк у складі основних сил армії повернувся на лівий берег Дунаю.

6 березня 1811 року Тверський драгунський полк був виключений зі складу Молдавської армії і розташований на території Могилівського повіту Подільської губернії. 12.10.1811 полк був включений до складу 5 кавалерійської дивізії, яка наприкінці того ж року увійшла до складу Подільської армії генерала від інфантерії П.І.Багратіона. Початок 1812 року полк зустрів в місті Бар, нині Вінницької області. З формуванням 3-ї Обсерваційної армії чотири ескадрони полку увійшли в складі 5-ї кд до кавалерійського корпусу Ламберта, а запасний ескадрон, що перебував у складі 11 дивізії, призначеної для 2-ї резервної армії, згодом увійшов до складу корпусу генерала Остен-Сакена. Стройові ескадрони полку розташувались в районі села Бискупичі Володимирського повіту [33; 34; 35; 27:29]

24 липня 1806 року полковником Хрущовим в Медіні, Мещевську, Мосальську, Серпейську Калужкої і Юхтові Смоленської губерній з 4-го та 5-го ескадронів Іркутського драгунського полку і рекрутів було сформовано Арзамаський драгунський полк, який на початку свого існування був приписаний до 18-ї піхотної дивізії. 16 грудня 1806 року кіннотники отримали форму драгунського зразку (комір світло-зелений, з облямівкою, рукава і погони бірюзові, гудзика білі). 31 березня 1807 року полку були присвоєні штандарти зразку 1803 року (один білий з зеленими кутами і чотири зелених з білими кутами, обрамлені золотим шиттям і бахромою), які були вручені лише у 1809 році. 12 жовтня 1811 року Арзамаський драгунський полк був зарехований до 16-ї бригади 5-ї кавалерійської дивізії.

Роком раніше – 28 серпня 1805 року у Вроцлаві з ескадронів Глухівського кірасирського, Тверського, Переяславського, Смоленського драгунського полків і рекрутів було сформовано Житомирський драгунський полк, віднесений до Литовської експедиції. У 1806 - 1807 рр. полк брав участь в боях російсько-турецької війни 1806-1812 рр. Про той період історії полку французька розвідка доповідала: „Поганий полк, зіпсований і обірваний...” 12 жовтня 1811 року чотири діючі ескадрони Житомирського драгунського увійшли до складу 5-ї кавалерійської дивізії, а запасний ескадрон спочатку знаходився у складі 11-ї кавалерійської дивізії, призначеної для формування 2-ї резервної армії, проте згодом увійшов до складу корпусу Остен-Сакена. Бойовий дух офіцерів і солдат полку повинні були піднімати бойові штандарти зразку 1803 року, отримані полком у 1805 р.

Таганрозький драгунський полк передодні війни 1812 року входив до складу 8-ї кавалерійської дивізії, яка дислокувалась на території Криму. При формуванні 3-ї Обсерваційної армії чотири діючі ескадрони полку були включені до складу кавалерійського корпусу К.И.Ламберта. Полк було сформовано 16 січня 1775 року з В'ятського і Пермського карабінерних полків. Старшинство отримав від В'ятського карабінерного полку, сформованого 9 травня 1701 року новгородським воеводою Апраксиним як Драгунський Дениса Довгерина полк. Пермський карабінерний був сформований як Драгунський Горбова полк у 1703 році. Полки-попередники брали участь в російсько-шведській війні, а зановосформований Таганрозький полк свій перший бойовий досвід отримав у війні проти турків. На 1875 рік Таганрозькі драгуни перебували в загоні Г.О.Потьомкіна, який діяв проти великої і малої Кабарди. З 1787 року знаходився на Кавказькій лінії. Драгуни відзначились при розвідці (1788) та штурмі (1791) Анапи, в справі під Лабою

(1789). Таганрозькі драгуни також приймали участь в експедиції генерал-поручика графа Валеріана Зубова до Персії (10.04 – 06.12.1796) під час якого здобували Дербент, ходили на Баку. Із 3 грудня 1796 року полк заходився у складі військ Кавказької лінії. У 1798 році полк двічі міняв назву (за іменами шефів) - з 31.10.1798 р. - Драгунський генерал-майора Івашова полк, з 30.11.1798 - Драгунський генерал-майора Ланга полк. У 1800 році полку були вручені штандарти зразку 1800 року, як і в інших драгунських полків – один білий і чотири зелені. З 03.04.1800 р. разом з Володимирським драгунським полком, мово про який піде нижче, увійшов до складу десяти ескадронного Драгунського полку генерал-майора Обрезкова 1-го у складі якого перебував до 30 березня 1801 року.

30 березня знову сформований як окремий Таганрозький драгунський полк і віднесений до Кавказької інспекції. Під командуванням генерал-лейтенанта Григорія Івановича Глазенапа (з 29.03.1804 р. - командувач військами Кавказької лінії) з 3 по 23 травня 1804 року Таганрозькі драгуни брали участь в поході проти чеченців та кабардинців на річках Баксан і Чегем та поході в Кабарду 20-30 червня того ж року. Наприкінці літа 1804 року 80 драгун в нерівному трьохденному бою відстояли від нападників – кабардинців князя Атажукіна місто – центр Кавказької губернії Георгієвськ (нині місто краевого підпорядкування Ставропольського краю РФ). Із 1807 по 1811 рік полк квартирував у Ставрополі. [36; 27:60]

Ще один драгунський полк – Володимирський драгунський, який входив до складу 8-ї кавалерійської дивізії прибув на Волинь із Криму. Полк був сформований 21 травня 1701 року із рекрутів боярином князем Голіциним як Драгунський стольника і полковника Михайла Жданова полк (10 ескадронів) у складі десяти драгунських полків, які формувались згідно Указу Петра I від 23 грудня 1700 року у низових містах басейну Волги (Володимирі, Нижньому Новгороді, Казані і т.д.). Бойове хрещення новий драгунський полк отримав 29 грудня 1701 року в районі с. Ерстфер в бою проти кінноти шведського генерала Шліппенбаха (саме за цей бій Шереметьєв першим в російській імператорській армії отримав чин генерала-фельдмаршала). У 1702 році отримав найменування Драгунського князя Петра Мещерського. На чолі з новим командиром полк брав участь в переможній для російської армії битві на річці Ембах (Ліфляндія) 18 липня 1702 року. Другу половину цього року полк провів в боях у північній Ліфляндії і відзначився під Мензою, Вольмаром, Марієнбургом. У 1703 році разом з іншими драгунськими полками брав участь в будівництві фортеці Ям (Ямбург) та в набігах на Карелію. Влітку 1704 року брав участь в облозі та штурмі Дерпта, Нарви, а восени здійснивав набіги в Самогітію (район міст Каунас - Клайпеда в басейні ріки Німан і Віндава, також відомий як Жмудь), зайняту шведами. Влітку 1705 року драгуни відзначились у складі загону Боура при наступі на Мітаву (м. Єлгава, Латвія). Хахнали значний втрат у битві під Мур-Мизою 15 липня, де війська Шереметьєва отримали поразку від шведського загону генерала Левенгаупта. У 1706 році доля перший раз привела полк на Волинь у складі корпусу Олександра Меншикова, який виконував завдання з очищення Волині від шведів і надання допомоги у поверненні на польський престол короля Августа. Восени драгуни князя Мещерського відзначились під Любліном, форсуванні Вісли, битвах під містечком Алькінакі та Калішем, де шведи на чолі з генералом Мардефельдом і поляки на чолі з Потоцьким здались в полон росіянам. 10 березня 1708 року отримав найменування Володимирського драгунського полку. У липні 1708 року драгуни брали участь в невдалій для росіян битві під Головчином (нині Могилівська обл. Білорусі). 28 вересня 1708 року полк у складі кінноти генерала Боура брав участь в битві під Лісовою, де росіянами був розгромлений 16-ти тисячний корпус Левенгаупта. Восени 1708 і взимку 1709 року Володимирі діяли проти шведів більше партизанськими методами і відзначились під Грунями, Красним Кутом (захоплено 3 шведські прапори), Седжарами, Кам'янкою, Одолянами. У 1709 році Володимирі бились під Полтавою (27 червня) та під Переволочною (30 червня), а згодом були направлені для переслідування

Карла XII та Мазепи, які встигли переправитись через Дніпро. 8 серпня 1709 року в районі Очакова Володимирський та Нижньгородський драгунський полки розбили залишки шведської армії, яка відступала від Полтави. У 1711 році полк брав участь в Прутському поході, в якому російська армія спільно з військами молдавського господаря Кантерімира билась проти військ турецького султана, кримського хана та запорізьких козаків на чолі з Пилипом Орликом. Володимирі, які діяли в складі загону генерала Ренне брали участь в рейді до Браїлова, який захопили 13-14 липня разом зі значними запасами продовольства. Наприкінці 1709 року Володимирі прибули до складу армії князя Меншикова і розмістились в Дубно. Наступного року полк було переведено спочатку до Білої Церкви, згодом до Ніжина, Чернігова, а на кінець року до Смоленська. До 1715 року Володимирі знаходились на Смоленщині і в Прибалтиці, а звідти, по смерті Карла XII, були відведені до Києва. У травні 1727 року полк був розміщений на території Алатирського повіту (нині Алатирський район Чувашії). З 16 лютого по 13 листопада 1727 року носив назву 2-й Алатирський драгунський полк. У часи царювання Анни Іоанівни Володимирський драгунський брав участь в кримських і дністровських походах фельдмаршала Мініха. Драгуни відзначились при взятті Очакова в травні 1737 року, взятті Хотина 19 серпня 1739 року. У 1745 році Володимирі на деякий час були включені до складу Астраханського корпусу, який забезпечував візит до двору Єлизавети I персидського шаха. 25 квітня 1762 року був в черговий раз перейменований і став називатись Драгунським генерал-майора графа Івана Салтикова полком. 5 липня 1862 знову став йменуватись Володимирським драгунським. Наприкінці 60-х років XVIII століття полк був передислокований на польський кордон, де ніс сторожову службу. 16 січня 1775 року до Володимирського драгунського був приєднаний Воронежський драгунський полк (утворений в 1711 р.). Того ж року полк був переведений на Царицинську лінію, де увійшов до складу спочатку Астраханського корпусу, а в 1777 року – Кубанського корпусу під командуванням спочатку генерал-майора Якобі, а потім О.В.Суворова. Драгуни відзначились 29 серпня 1779 року в битві з кабардинцями в районі фортеці Святого Павла на річці Малка. Досвід каральних експедицій Володимирі отримали також в 1783 році при переселенні Ногайської орди в південно-уральські степи. 1 серпня 1783 року в бою на річці Єї Володимирські драгуни захопили в полон керівника ногайського повстання Музру-Бекова та 60 старійшин. У жовтні того ж року війська корпусу О.В.Суворова продовжили каральні дії проти кабардинців і ногайців і здійснили різню в районі урочища Кременчужьке на Кубані та Серишегер біля річки Лаба. З перервами на відпочинок полк перебував на Кубанській лінії до 1777 року. Російсько-турецька війна, яка розпочалась в 1778 році застала Володимирів у Єйському укріпленні на Кубані. Спочатку драгуни діяли в басейні Лаби проти горців а в 1788 році взяли участь в рекогносцировці підходів до Анапі. Після двох років бойових дій наприкінці 1789 року полк був відведений до Донецького округу на доукомплектування, де знаходився до жовтня 1790 року. У червні 1791 року в складі корпусу генерала Гудовича Володимирський драгунський брав участь в Арапському поході і взятті Анапі (21-22 червня), та ще раз відзначився 14 серпня на річці Убині де розбив великий загін горців. У 1796 році в складі експедиційного корпусу графа Валеріана Зубова Володимирі взяли участь в Перському поході, в ході якого відзначились при взятті Дербента (10 травня). На час смерті Катерини II полк знаходився на річці Кура, де отримав наказ повернутись до Кизляра. З воцарінням Павла I знову почалась епопея перейменувань. Спочатку став називатись Драгунським генерал-лейтенанта Обрезкова 1-го полком (з 1 жовтня 1798), потім (з 29 жовтня 1800 р.) – Драгунським полковника Шепелева, з 21 січня 1801 року – Драгунським генерал-лейтенанта Шепелева, а 31 березня 1801 року – Володимирським драгунським. У 1800 році до Володимирського драгунського був приєднаний Драгунський полк Ланга (виключений зі складу полку в березні 1801 року). У цьому ж році полк отримав штандарти драгунського взірця. 14 липня 1803 року зі складу полку був виділений один

ескадрон для формування Борисоглібського драгунського полку. З 1796 по 1804 рік Володимирський драгунський полк стяв на Кубані (штаб у фортеці Московській) і участі в бойових діях, за виключенням невеликих «справ» проти горців не брав. Лише в 1804 році, після чергового повстання горців, полк вирушив в бойовий похід, який скоріше був схожий на каральний і здійснював патрулювання на території, яка прилягала до р. Кубань. У 1806 р. один ескадрон був виділений для формування Тираспольського драгунського полку. З 29 серпня по 19 жовтня Володимирський драгунський знаходився в складі десантного загону Каспійської флотилії, який приймав участь в «покаранні» бакинців за вбивство російського посланника. Після приєднання до Російської імперії Кубанського ханства в 1807 році полк перейшов річку Терек і вступив на територію Чечні, де витирмав ряд значних боїв (Ханкала-17.02, Вел.Гременчук – 05.03, 12.03, 26.03, 03.04, 06.08). Протягом березня-травня 1810 року полк знаходився на території Кабарди, де прожовжувались незначні сутички з свободолюбивими горцями. У 1811 році полк після 33 років служби на Кавказі був переведений до Катеринославської губернії (штаб - м. Новомосковськ, нині Дніпропетровської області). 21 квітня полк отримав наказ вирушити на Волинь (чотири діючі ескадрони). 19 червня Володимирський драгунський прибув в район Луцька де увійшов до складу 8-ї кавалерійської дивізії кавалерійського корпусу генерал-ад'ютанта Ламберта. Запасний ескадрон деякий час залишався в Криму і лише восени 1812 року був передислокований до Житомира. [27:61; 12:]

Поповнення з числа рекрутів для Стародубівського, Житомирського, Арзамаського та Тверського драгунських полків надходило з Роменського (нині м. Ромни Чернігівської області) рекрутського депо, а Володимирського, Таганрозького та Серпухівського з Іванівського депо (нині м. Іваново РФ).

Єдиним представником уланських полків на Волині на початок війни 1812 року був Татарський уланський полк. З квітня 1797 року повелінням російського імператора було доручен сформувати з татар, які жили на території приєднаних від Польщі губерній кінний полк з наданням найменування «Пінський». 9 червня 1797 року нова кавалерійська частина була сформована, однак отримала назву Татарський Литовський полк (Литовський кінний татарський полк). 31 жовтня 1798 р. полк отримав назву за іменем шефа - Татарський генерал-майора Барановського 1-го полк. Під командуванням цього командира полк у 1799 році взяв участь у Швейцарському поході. З 5 листопада 1800 року йменувався Татарським генерал-майора Болотникова полком, згодом (з 08.11.1800 р.) - Татарським генерал-майора Долгорукова 4-го, з 20.01.1801 р. - Татарським генерал-майора Гловенського полком. 29 березня 1803 року полк було перейменовано в Татарсько-Литовський кінний полк і віднесено до Литовської інспекції. Саме в цей період форма, введена при формуванні полку за зразком прусського полку товаришів, була замінена на форму за зразком польських уланів з головними уборами малинового кольору. 29 (30) березня 1803 року поляки і литовці, які служили в полку були виділені в окремих полк, який згодом отримав назву Литовський, а ескадрони, які залишилися після виокремлення були сформовані в кінний Татарський полк. У 1806 році Татарці брали участь в битві під Пултуськом (1806 р.). 29 квітня 1807 року з полку була виділена частина особового складу для формування Кінно-Волинського полку. У листопаді 1807 року полк було переформовано в Татарський уланський, при цьому 05.08.1808 року для полку була підтверджені головні убори і комірці малинового кольору. Протягом 1809 року полк ніс прикордонну службу, а 28.10.1810 року зарахований до складу 2-ї кавалерійської дивізії. 12 жовтня 1811 року включений до складу 5-ї кавалерійської дивізії. [27:63; 30: 33]

Основу кавалерійського угруповання корпусу генерала Остен-Сакена складав Лубенський гусарський полк (8 діючих ескадронів). Полк був сформований 14 березня 1807 в містах Шклові і Могильові у складі двох п'яти ескадронних батальйонів і запасного ескадрону його шефом генерал-майором Меліссіно. При цьому до складу полку вербувались

і іноземні піддані. Бойового досвіду полк не мав, то ж майбутня війна для нього була першим серйозним испытанием. Два запасні ескадрони полку були призначені для 10-ї дивізії, проте з початком війни були направлені до складу 1-го резервного корпусу генерал-ад'ютанта барона Єгора Івановича Меллера-Закомельського. [37:15; 27:76]

Окремих слів заслуговують артилерійські частини і підрозділи 3-ї Обсерваційної армії. По переліку частин цієї армії, який був викладений вище читач же зрозумів, що артилерія була виокремлена в кожному корпусі в бригаду. Артилерійські бригади з'явилися в армії російської імперії в результаті реформи. До складу типової бригади входили батареї, легкі чи понтонні роти. Крім того існували окремі кінні роти. Всього ж в Російській армії напередодні війни 1812 року було: у гвардійській артилерії дві батареї, дві легкі роти і дві кінні батареї; в польовій артилерії - 53 батареї, 68 легких, 30 кінних і 24 понтонних роти. Кожна рота мала по 12 гармат, при цьому батарея - 4 півпудових „єдинокорги”, 4 дванадцятифунтових гармат на важких і 4 на легких лафетах; легка - 4 дванадцятифунтові „єдинокорги” і 8 шестифунтових гармат на легких лафетах; кінна - 6 шестифунтових гармат і 6 - дванадцятифунтових „єдинокоргів”. [11:27]

Піша артилерія, як правило, застосовувалась в бойовій лінії і для підготовки атак піхоти. Артилеристи поділялися на феєрверкерів, бомбардирів, канонірів і гандлангерів. Найнижчим чином був канонір, найвищим - феєрверкер. Рядові пішої артилерії носили мундир піхотного зразка, але комір, вилогі, обкладики фалд чорні, з облямівкою. Погони у піших артилеристів були червоні, в армійських частинах на них нашивали цифру або літери з жовтого шнура, що позначали приналежність роти. На ківерах армійських артилеристів був опізнавальний знак - граната з одним вогнем і двома схрещеними гарматами. Озброєні нижні чини артилерійських підрозділів були лише тесаками. Офіцерами артилерійських підрозділів ставали, як правило, випускники кадетських корпусів. Основною вимогою для офіцерів було знання математики і вміння проводити математичні розрахунки.

Крім регулярних частин до складу армії входили і так звані іррегулярні. Про донські козацькі Власова, Платова та Дячкіна козацькі полки мова йшла вище, то ж зупинюся на інших

2-й Башкирський казачий полк (командир - майор Курбатов)

Формування полку було розпочато відповідно до указу від 7 квітня 1811 року за монаршим велінням Оренбурзькому генерал-губернатору князю С.Г.Волконському. Разом з 2-м Башкирським формувався і 1-й Башкирський (в довіднику Шенка - Мещерякський), а також один полк зі ставропольських калмиків. Чисельність особового складу для всіх полків була встановлена по 560 чол. і складалась вони із 5 сотень. Сотні формувались місцевими поміщиками. Ними ж ці сотні забезпечувались зброєю та необхідною амуніцією. Амуніцією башкирського кіннотника складали спис (піка), шабля, лук і сагайдак зі стрілами, вогнепальна зброя була великою рідкістю, її мали лише старшини. Списи і луки виготовлялись самими воїнами. Бойовий складний лук склеювався з двох половинок - березової і ялинової - і обклеювався зовні берестою. Тягива робилася з міцною конопляною мотузкою або кінських сухожилів. Луки були приблизно 1,5 м завдовжки і злегка вигнуті. Бойові стріли складались із залізних наконечників широколопасної або ромбічної форми і черешка. Задній кінець древка стріли завжди забезпечувався чотирма пір'їнами, мав глибокий виріз для тягиви лука. Поміщалися стріли в сагайдаках по 15 - 30 штук в кожному. Башкири майстерно стріляли на велику відстань. Зазвичай стріла, випущена воїном, могла пронизати з 30 м не тільки людину, але й коня. Обмундировання, точніше одяг, башкирів складалося з суконного каптана синього або білого кольору, широких шароварів в колір каптана з червоними широкими лампасами, білої гостроверхої повстяної шапки (ковпака), з двох сторін розрізаної і загнутої, ремінного пояса, шкіряної портупеї і чобіт. Кожен кіннотник відповідно до царського указу повинен був забезпечений двома кінями.

2-й Башкирський полк на Волині був приданий 8-й кавалерійській дивізії (корпус генерал-майора д'Ламберта). Забігаючи наперед повідомлю, що 8 жовтня башкирська кіннота відзначилась при розгромі загонів польського генерала Конопки. З 14 жовтня цей полк, було передано до складу 3-ї колони генерал-майора Булатова (корпус генерал-лейтенанта барона Сакена). У результаті жорстоких сутичок з ворогом на жовтень 1812 року, в полку налічувалося всього 408 вояків (9 офіцерів і 399 рядових) з 530 осіб початкового складу полку. [30:22]

Відповідно до указу Олександра I від 7 квітня 1811 року головнокомандувачу в Грузії та на Кавказькій лінії генерал-лейтенанту Ртіщеву було наказано сформувати з калмиків, які проживали на території Астраханської, Саратовської та Кавказької губерній та межам Війська Донського два калмицькі полки (13 листопада 1811 року відповідно до наказу військового міністра генерала М. Б. Барклая де Толлі отримали найменування 1-й Тундутова та 2-й Тюменева Калмицькі полки). Обидва склалися із 5 сотень. Зважаючи на ієрархію, встановлену в калмиків імператор наказав: „...порушаю вам исполнению сего с тем предположением, чтобы выбор сих полков был произведен преимущественно из родов Чучеева, Тюменева и Ерденева, назначив начальников полков из князей султанов или владельцев сих же родов...” Перший полк формувався з Дербентських улусів (роди Ердеевих і Чучеевих) під командуванням Джамба-тайши Тундутова, другим з жителів Хошеутського і Торгоутівського улусів під командуванням капітана Серебджаба Тюменева (Тюмени). На початку свого існування полки отримали найменування за іменами своїх командирів. Полки склалися з 20 зайсангів (старшин) на офіцерських посадах, по 480 воїнів-вершників, 1000 коней в першому і 1100 коней в другому полку. До складу полку Тюменева також були включені лікар і два представники духовенства - Гелюнг і Гецюль. Крім того до кожного полку було прикріплено армійських штаб-офіцерів, які мали відповідні інструкції і маршрутні листи. Так до полку Джамба Тайши Тундутова був прикріплений майор Казанського піхотного полку Дублінський, а капітана Тюменева - майор Вологодського піхотного полку майор Плеханов. Крім цих двох штаб-офіцерів до калмицьких полків були прикомандировані 40 урядників і козаків Астраханського Козачого Війська, як перекладачі та інструктори усі вони були віком від 20 до 40 років, досконало знали калмицьку мову, побут і звичай калмиків; більшість козаків була з станиць Черноярської і Царицинської, які знаходилися в більшому контакті з калмиками. Капітан Тюменев до формування полку віднісся більш відповідально. За рапортом генерал-лейтенанта Ртіщева Олександру I від 31 серпня 1811 року „...Последнего полка люди одеты единообразно и вооружены исправно, лошади все хороши. При сем полку следует еще волонтерами из Российских три человека на своем содержании, да калмыков двадцать пять человек на содержании владельца капитана Тюменева; первого же полка люди одеты нехорошо и до половины не вооружены по причине скорого их из жилищ своих выступления, где по степному месту и искупить всего нужного было не можно, но владелец и командир одного Джамба Тайша Тундутов удостоверяет, что по пути к Воронежу все недостатки приведет в надлежащую исправность на свой счет...” Відомо, що капітану Серебджабу Тюменеву формування його частини обійшлося в 100 тисяч рублів асигнаціями. За успіхи в формуванні калмицьких частин ханський намісник і старший брат командира першого полку Ердени Тайши Тундутов і сам Дамба Тайша Тундутов були представлені до капітанського чину, Серебджаб Тюменев, який вже мав звання капітана удостоївся звання майора, а головний калмицький пристав підполковник Халчинський був нагороджений орденом Святої Анни з алмазними прикрасами.

Улітку 1811 року обидва полки прибули на збірний пункт до станиці Пятізібінської на Дону. Попереду полків несли старовинні калмицькі знамена та значки. Попереду полку капітана Тюменева воїни несли священне знамено, вивезене калмиками з Азії в 17-му столітті. Посередині жовтого шовкового прапора красувалось зображення калмицького святого воїна „Дапачі Тенори”, покровителя

війни і воїнів. Згодом полки здійснили 20-денний перехід до Воронежа, а звідти до Рильська, де були передані в розпорядження Київського генерал-губернатора Михайла Милорадовича. Після перебування на „зимових квартирах” в Путивльському і Львовському повітах обидва полки походом вирушили до Києва, а звідти на початку травня 1812 року прибули виїшли до Луцька. При огляді полків у Луцьку командував 2-ю армією генерал від інфантерії П.І.Багратіон виявив своє невдоволення як екіпіруванням так і озброєнням калмицьких воїнів. Ним же було запропоновано одягнути особовий склад у форму донських козаків, а витрати віднести за рахунок державної скарбниці. Проте командири полків придбали обмундирування за свій рахунок. Таким чином калмики отримали форму, встановлену для козачих частин: темно-сині шаровари і напів каптан, в холодну пору - козачий каптан. Лампаси, облямівка на комірі, обшлага і погонах були жовтого кольору. В урочистих випадках під сідло підкладали темно-синій без будь-яких прикрас чепрак. Шапка суконна, жовта, на зразок уланської, обкладена по тулії чорним баранячим хутром.

Після формування 3-ї Обсерваційної армії 1-й та 2-й Калмицькі полки увійшли до її складу і згодом брали участь в боях в районі Бреста Литовського (13 липня) під Кобриним (15 липня), Городечно (19 липня). Після переходу 3-ї армії в контрнаступ калмики відзначились в боях під Брестом, Слонімом, на Березині. Про відвагу калмиків зазначав командир 8-ї кавалерійської дивізії генерал Чапліц: „3 відмінною ревністю і ретельністю хоробро вражали ворога і служили прикладом своїм співтоваришам, показували відмінні мужність і безстрашність”. Калмицькі полки брали участь в остаточному розгромі наполеонівських військ на території Герцогства Варшавського (Польща), Німеччини та Франції, відзначились під Краковом, Честоховою, Бундлау, Лейпцігом. Разом з передовими військами російської армії 1-й і 2-й Калмицькі полки 19 березня вступили в Париж. [38; 30:34]

У складі 3-ї Обсерваційної армії відважно бились також два полки, сформовані з кримських татар: Феодосійський та Євпаторійський кінно-татарські полки.

Історія формування цих полків відноситься до 1807 року, коли на прохання зібрання мурз, підтриманого духовним керівником кримських татар муфтієм Муртазою Челебі на ім'я російського імператора через Таврійського губернатора Дмитра Борисовича Мертваго, Олександром I, було видано указ за № 22772 з дозволом на формування чотирьох п'ятисотенних кінних полків. 10 травня 1807 року було розпочато фактичне формування цих частин. Незабаром (24 січня 1808 року) були сформовані полки, названі за чотирма повітовими містами Криму: Сімферопольський, Перекопський, Євпаторійський і Феодосійський. Начальниками були призначені випробувані офіцери-кримчаки, які раніше служили в російському війську (за попереднім указом офіцери мали бути виключно росіяни); сотенні начальники були з числа кримських мурз. Командиром Євпаторійського полку був призначений євпаторійський повітовий справник капітан Абдулла ага Мамайський, а Феодосійського - поручик Алі мурза Ширінський. Останній виділявся серед повітового дворянства не тільки знатністю, але також і тим, що кілька років прослужив в імператорській армії і мав у цьому відношенні безсумнівну перевагу перед іншими мурзами (службу розпочав в Таврійському кінному дивізіоні 12 травня 1776 року у поручика). На початку свого існування кінно-татарські полки не мали встановленої форми одягу. Офіцери, які раніше служили в армії були в колишній своїй уніформі, а нижні чини в звичному для них цивільному одязі і навіть з власною холодною та вогнепальною зброєю. Пізніше особовий склад полків був обмундирований в чорні суконні чекмені, „козацькі” шаровари і татарські шапки (саме в такій воював прославлений гусар, партизан і поет Денис Давидов).

Щодо озброєння, то 25% особового складу озброювалось рушницями, а решта - піками і національним зброєю: довгими татарськими ножами - келепами (кілепами) та кулюками (кулюк-балта) - топірцями у вигляді кирки, одна сторона якої мала вигляд носа журавля, а інша була коротка і закруглена; до рукояті такого сокири кріпився тонкий

волосяний шнур; зазвичай таку зброю метали навздогін ворогові). Офіцери і деякі урядники мали власне холодно і вогнепальну зброю, в основному кавказького, перського та турецького виготовлення. При цьому офіцери носили пістолети не в сидельних кобурах, як це було в регулярній кавалерії, а на довгих шкіряних ремінцях, щоб після пострілу закинути пістолет за спину і скористатися холодною зброєю. Деякі татарські кіннотники мали на озброєнні рушниці кавказького зразка, які заряджались балармою, (дві невеликі кулі, прикріпленими одна до іншої мідною проволокою). Рядовим було дозволено мати по одному коню, сотеному начальнику відпускався фураж на три коня, а полковому - на п'ять коней. Платня і провіант встановлювалися нарівні з донськими козачими полками. У середині червня 1807 року полки виступили в похід до Вільно, де мали перейти в підпорядкування генерала від інфантерії Римського-Корсакова, але після припинення військових дій з французами полкам було наказано 9 липня 1807 зупинитися, а 9 серпня - повернутися до Криму. Поте назад повернулись лише Євпаторійський та Феодосійський полки, два інших, Сімферопольський і Перекопський продовжили марш. 26 квітня 1809 року за письмовим наказом військового міністра графа Аракчеєва дяку д'Рішельє Феодосійський і Євпаторійський полки отримали розпорядження вибути на нове місце дислокації в с. Махнівку Київської губернії. 30 травня 1809 з Перекопу виступив Євпаторійський кінно-татарський полк, а 1 червня - Феодосійський. Обидва полки прибули до місця призначення 16 липня і були розташовані на кордоні Київської і Волинської губерній. Обидва полки не мали досвіду бойових дій і займались в основному прикордонною та сторожовою службою. Так, Феодосійський полк спочатку входив до складу корпусу Лідерса в Херсонській губернії і ніс службу по берегу Дністра. Штаб-квартира полку знаходилась в місті Дубоссари. На початку війни полк походом виступив до м. Дубно, а згодом до Луцька. Пізніше був передислокований для несення сторожової служби на територію Подільської губернії з штаб-квартирою в Могилівці - Подільському. Євпаторійський кінно-татарський полк на початку 1812 року був зарахований до складу Подільської (згодом 2-га західна) армії і передислокований на територію Волині. [39; 40: 30:24]

Противники 3-ї Обсерваційної армії.

3-тя Обсерваційна армія приступила до безпосереднього виконання завдань із середини травня 1812 року, тобто вибуття основних з'єднань 2-ї Західної армії. Завдяки квартирмейстеру 2-ї Західної армії генерал-майору Мухину штаб 3-ї ОА отримав найкращі плани і карти з детальними описами Волинської губернії (для складання інших попередніх війни у всі губернії були послані офіцери квартирмейстерської служби), що було немало важливим для ведення як оборонної, так і наступальної війни.

У зв'язку з тим, що між 2-ю і 3-ю арміями внаслідок переміщення першої на північний захід виник значний розрив (до 150 км) військовим міністерством наприкінці травня район Прип'яті було доручено обороняти резервному корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Ф.Ф.Ертеля (із 41,5 тис. чол., які нараховував корпус до початку війни в районі Мозиря вдалось зосередити лише 4 тисячі, інші знаходились в південних губерніях). Було уточнено завдання і 3-й Обсерваційній армії. У директиві від 9 червня Барклай-де-Толлі ставив перед армією наступні завдання: зосередити основні сили в районі Луцька, залишити для спостереження за австрійцями і охорони австрійського кордону одну дивізію і „трохи кавалерії”. У випадку, якщо противник поведе наступ на 2-гу армію значними силами, а проти 3-ї залишиться незначна кількість ворожих військ, Тормасов повинен був поспішити на допомогу Багратіону. У разі наступу значних сил на 3-тю армію, вона повинна була відступати в напрямку до Києва. Та все ж першу частину директиви частини армії виконати не змогли. Їх висування в напрямку до кордонів Герцогства Варшавського розпочалось лише 14- 15 червня (дати подані за старим стилем).

На момент видання директиви російський військовий міністр видно вже володів інформацією щодо австрійського допоміжного корпусу. Цей корпус князя Шварценберга

за планом Наполеона мав завдати удару з території Галичини. 9 травня Наполеон писав начальнику французького головного штабу маршалу Берт'є: „Австрійці будуть діяти проти російських військ, які знаходяться на Волині і Подолі.” Однак, внаслідок таємних перемовин австрійських і російських дипломатів цей план було зірвано. 20 травня Шварценберг отримав наказ імператора Франца I про підготовку і початок походу з метою приєднання до Великої армії. 29 травня війська австрійського допоміжного корпусу з табору під Львовом вийшли на територію Герцогства Варшавського. Тут для контролю за союзниками до корпусу влилось 904 французькі офіцери – видно Наполеон більше не хотів допускати подібних вольностей зі сторони союзників, які б порушували його стратегічні плани.

Одночасно Наполеон вимушений був змінити плани щодо використання австрійських військ. Директивою на ім'я Олександра Луї Берт'є від 8 червня він наказав австрійському корпусу разом з 7-м корпусом дивізійного генерала Реньє обороняти Герцогство Варшавське на випадок вторгнення російських військ, а при успішному наступу на головному напрямку вступити на територію Російської імперії через Білосток або Брест.

На території Волині австрійцям і саксонцям (7-й корпус в основному складався з саксонських полків) за думкою Наполеона, підтриманою французькою розвідкою, повинні були надати допомогу місцеві жителі, особливо поміщики польського походження та їх піддани. Тим паче, що в розпорядженні французької військової і політичної розвідки були дані про слабкість російських військ на території Подолі і Волині, та настрої місцевого населення. Один з французьких агентів на території Волині повідомляв: „Населення на Волині все охоплене антимосковським настроєм, палять магазини і державні установи в Острозі, Володимирі, Бердичеві”. Інший агент повідомляв: „Потужна диверсія в напрямку Києва може мати вирішальне значення на хід всієї кампанії. Декілька слів Імператора до жителів України... зроблять найкращий вплив на їх поведінку.”

У інструкції надіслані посланцю в Польщу, а заодно і своєму особистому духівнику абату Домініку Дофюру де Прадту 18 травня 1812 року Наполеон Бонапарт вказував, що основною силою повстанців повинна стати шляхта, за його ж словами повстанці „... поставлять російські війська в те положення, в якому була французька армія в Іспанії та республіканська під час Вандеї”. Підготовку і керівництво цими загонами, які б діяли спільно з військами союзників Наполеон поклав на самого Прадта.

Наміри французів опирались і на промахи в польській політиці царського уряду. Не дивлячись на всі зусилля і перемовини з Адамом Чарторийським російським дипломатам і розвідникам не вдалось заручитись підтримкою польських магнатів, більшість яких були однозначно на стороні Наполеона. Французького імператора підтримували найвпливовіші польські та литовські родини – Потоцькі, Понятовські, Матушевські, Радзівіли та інші.

Французький імператор не дуже помилився в своїх прогнозах. Польська шляхта згодом справді підтримала його війська, а от місцеве, переважно українське населення вчинило так як і Іспанії, але про це пізніше.

Отже були визначені вірогідні противники 3-ї Обсерваційної армії у майбутній війні. То ж пропоную читачу познайомитись з ними ближче.

VII (саксонський) корпус Великої Армії.

У складі правофлангового угруповання Великої армії (командувач король Вестфалії Жером (Ієронім, Джироламо) Наполеон (Бонапарт) крайнє праве положення займав VII-й армійський корпус під командуванням дивізійного генерала Жана-Луї Ебензера Реньє (фр - Jean-Louis-Ébénézer Reuquier): 18 батальйонів, 16 ескадронів, 50 гармат, загальна чисельність особового складу – 17-22 тис.чол.

Корпус було утворено 3 березня 1812 року з військ Саксонського королівства, а 1 квітня 1812 року перейменовано в VII армійський корпус. Командування корпусом було французько-саксонським. Так, від французької армії начальником штабу був полковник французької служби Франсуа Жозеф Фідель Грессо, а від саксонців полковник Фрідріх Карл Густав фон Лангенау. До складу штабу вхо-

дили як саксонські, так і французькі офіцери. Відомі їх імена: від французів - капітани Гааре (Gaares), Грандмасон (Grandmaison), Д'Есклінак (D'Esclignac); від саксонців - майори Штунцер (Stunzer) та Астер (Aster). Начальство над родами військ також здійснювали спільно французькі та саксонські офіцери. Так артилерією корпусу командував саксонець підполковник фон Хойер (von Hoyer) з помічниками лейтенантом Блассманом (Blassman) та оберлейтенантом Шоссом (Schoess), а інженерними військами француз полковник Брюлей (Bruley) з саксо-французькими помічниками - капітаном Даммом (Damm) (був заступником і командував інженерними військами) та інженерами капітаном Гісе (Geise) та лейтенантом Ерхардтом (Erhardt).

До складу корпусу входили (полки саксонської армії іменувались за шефами):

21-ша дивізія піхоти (з 03.03.1812 до 01.04.1812 - 1-ша піхотна дивізія контингенту Саксонського королівства), командир - генерал-лейтенант Карл Християн Ердманн фон Ле Кок (Karl Christian Erdmann von Le Cog), начальник штабу -: майор фон Коппенфельс. 9 батальйонів, 18 гармат.

1-ша бригада (генерал-майор Фрідріх Готліб фон Штейндель (Friedrich Gottlieb von Steindel): 5 батальйонів, 8 гармат:

- гренадерські роти піхотних полків принца Фрідріха Августа і принца Клеменса зведені в гренадерський батальйон фон Лібенау (von Liebenau) -17 офіцерів, 688 нижніх чинів;

- піхотний полк принца Фрідріха Августа (Linien-Infanterie-Regiment Prinz Friedrich August), командир - полковник фон Брошовський (von Brochowski), 2 батальйони, 4 гармати, 32 офіцери і 1405 нижніх чинів;

- піхотний полк принца Клеменса (Linien-Infanterie-Regiment Prinz Clemens), командир - полковник Олександр Фердинанд фон Меллентин (Alexander Ferdinand von Mellentin), 2 батальйони, 4 гармати. 39 офіцерів, 1454 нижніх чинів.

2-га бригада, командир - генерал-майор Карл Фрідріх Ернст фон Ностіц (Carl Friedrich Ernst von Nostitz): 4 батальйони, 4 гармати:

- піхотний полк принца Антона (Linien-Infanterie-Regiment Prinz Anton), командир - полковник фон Руссель (von Ryssel), 2 батальйони, 4 гармати.39 офіцерів, 1435 нижніх чинів;

- 1-й полк легкої піхоти фон Ле Кока (1. Regiment Leichter Infanterie von Le Cog), командир - полковник фон Еджі (von Egidy), 2 батальйони, 34 офіцера, 1384 нижніх чинів.

Артилерія дивізії - майор фон Гронман (von Groanman), 6 гармат:

- 4-та піша батарея, командир - капітан фон Браузе (von Brause) - 4 шести фунтові гармати і 2 восьми фунтові гаубиці. 4 офіцери, 115 нижніх чинів;

- артилерійський парк. 3 офіцери, 110 нижніх чинів.

Саперна рота, командир - інженер дивізії капітан Плоттерль (Ploedterl), 2 офіцери, 66 нижніх чинів.

22-га дивізія піхоти (з 03.03.по 01.04.1812 - 1-ша піхотна дивізія контингенту Саксонського королівства). Командир: генерал-лейтенант Карл Вільгельм Фердинанд фон Функ (Karl Wilhelm Ferdinand von Funck), начальник штабу: підполковник Й.А. фон Цецшвіц: 9 батальйонів, 14 гармат.

1-ша бригада, командир -генерал-майор Генріх Християн Магнус фон Кленгель фон Вінцента (von Klengel Heinrich Christian Magnus): 5 батальйонів, 8 гармат .

- гренадерський батальйон майора фон Браузе (von Brause): гренадерські роти піхотних полків Короля і фон Ніземойшеля. (17 офіцерів і 692 нижніх чинів);

- піхотний полк Короля (Linien-Infanterie-Regiment König) під командуванням полковника Карла Леопольда фон Гьопхардта (Carl Leopold von Göphardt), 2 батальйони 4 гармати. 32 офіцера і 1371 нижніх чини

- піхотний полк фон Ніземойшеля (Linien-Infanterie-Regiment vacant Niesemeuschel), командир - полковник фон Фогель(von Vogel), 2 батальйони, 4 гармати. 34 офіцери, 1462 нижніх чинів

2-га бригада. Командир: генерал-майор Карл Отто Людвіг Зарер фон Зар. (Carl Otto Ludvig Sahrer von Sahr): 4

батальйони.

- гренадерський батальйон майора фон Ангера (von Anger): гренадерські роти піхотних полків принца Антона і фон Лоу. 18 офіцерів, 673 нижніх чинів;

- гренадерський батальйон майора фон Шпігеля (von Spiegel): гренадерські роти піхотних полків принца Максимиліана і фон Ріхтера. 17 офіцерів, 647 нижніх чинів;

- 2-й полк легкої піхоти (2. Regiment Leichter Infanterie) Зарера фон Зара, командир - полковник фон Таттенборн (von Tettenborn). 2 батальйони. 37 офіцерів, 1346 нижніх чинів;

Артилерія дивізії. Командир: майор Ауенмюллер (Auenmuller): 6 гармат: 3-тя піша батарея: капітан Бонніо (Bonriot) - 4 шести фунтові гармати і 2 восьми фунтові гаубиці. 4 офіцери 115 нижніх чинів. Артилерійський парк. 3 офіцери, 110 нижніх чинів.

Кавалерія VII армійського корпусу включала 23-тю бригаду легкої кавалерії під командуванням генерал-майора Генріха Адольфа фон Габленца (von Gablenz Heinrich Adolph) - 16 ескадронів, 6 гармат. До складу бригади входили:

- уланський (шеволжерзкий) полк принца Клеменса (Chevauxlegers-Regiment Prinz Clemens), командувач - підполковник Зейшвіц (von Zezschwitz), 4 ескадрони, 31 офіцер, 592 нижніх чини;

- полк легкої кінноти фон Поленца (Chevauxlegers-Regiment vacant Polenz) командувач: підполковник фон Ханн (von Hann): 4 ескадрони. 33 офіцери і 557 нижніх чинів;

- гусарський полк (Husarenregiment), командувач - підполковник фон Енгель (von Engel): 8 ескадронів. 35 офіцерів, 780 нижніх чинів;

1-ша кінна батарея, командир майор фон Рот (von Roth): 4 шести-фунтові гармати і 2 восьми-фунтові гаубиці. 4 офіцери, 156 нижніх чинів.

Крім того в якості резерву в корпусі знаходились 2 батареї, 12 гармат:

- 1-ша піша батарея (капітан Зонтаг): 4 шести-фунтові гармати і 2 семи-фунтові гаубиці. 4 офіцери, 115 нижніх чинів;

- 2-га піша батарея, командир капітан Равруа: 4 шести-фунтові гармати і 2 семи-фунтові гаубиці. 4 офіцери, 115 нижніх чинів;

- артилерійський парк: 14 офіцерів, 393 нижніх чинів. [41]

Командування корпусом було довірено досвідченому полководцю - дивізійному генералу Жану-Луї Ебензеру Реньє (фр. Jean-Louis-Ébénézer Reynier).

Жан Реньє народився 14 січня 1771 в Лозанні в сім'ї лікаря. На вимогу батька, який хотів, щоб син присвятив свою професійну діяльність архітектурі Жан-Луї 1790 році відправився в Париж. Круговерть французької революції закружляла молодого хлопця і 2 вересня 1792 року він добровільно вступив на військову службу. Простим каноніром брав участь в поході в Шампань. У ході боїв приглянувся генералу Шарлю Дюмур'є, котрий командував республіканськими військами в цьому поході. Вже 21 жовтня 1792 року Жан-Луї отримав капітанський чин і був зарахований до списків генерального штабу французької республіканської армії. Почалась стрімка кар'єра в республіканській армії. 3 травня 1793 року Реньє - ад'ютант штабу батальйону, з лютого 1794 - штабу бригади в генерала Суама. 13 червня 1794 року Жан-Луї був проведений в бригадні генерали, а в листопаді цього ж року отримав під командування бригаду у складі 1-ї дивізії Північної армії (воювала на півночі Франції, в Бельгії та Голландії). 31 березня 1795 року бригадний генерал Реньє був призначений на посаду начальника штабу Північної армії замість генерала Ліверта. Щоправда дивізійний штаб очолював недовго, улюбленця командувача Північною армією генерала Пішегрю 13 липня повернули до командування своєю бригадою. Після укладення перемир'я з Прусією, вважаючи на інженерну освіту, Реньє був залучений до робіт з визначення демаркаційної лінії. 14 лютого 1796 року був призначений начальником штабу Мозельсько-Рейнської армії генерала Моро. Дружні відносини зі своїм командиром згодом вплинули на подальшу кар'єру Реньє, Наполеон Бонапарт,

зірка якого сходила, був у дуже напружених стосунках з Моро. Генерал Реньє відважно бився при переході через Рейн, при Біберасі, відзначився при відході армії генерала Моро через Шварцвальдські гори. У 1797 році, внаслідок інтриг в Директорії вимушений був вийти у відставку. Відставка тривала недовго, незабаром був включений до списку генералів, які планувались до Єгипетського походу і 20 квітня 1798 року отримав під командування дивізію у складі 9-го і 85-го лінійних, 22-го кінно-єгерського та 18-го драгунських полків. 10 червня дивізія Реньє під час бойових дій проти Мальтійської орденської республіки опанувала островом Гоцці. Реньє продовжував командувати дивізією, не дивлячись на отриману при висадці сильну контузю. На території Єгипту дивізія генерала Реньє відзначилась в битві при Шебрейссі, в битві при пірамідах (вирівалася до Каїру на плечах відступаючих військ Ібрагім-Бея) та 5 серпня розгромила мамелюків під Едь-Ханке. 12 серпня Жан Реньє був призначений губернатором провінції Каркі, проте й надалі брав участь в походах: експедиції в Сирію, бився при Ель-Ариш (9 лютого 1802 року), захопила ворожий транспорт 13 лютого, чим полегшила продовольче постачання французьких військ, обложи фортеці Сен-Жан д'Акр та інших. По поверненні з Сирії, Реньє був знову призначений начальником округу Каркі. Після відплиття Наполеона з Єгипту Реньє залишився в Африці. У битві при Геліополісі Реньє командував лівим крилом французької армії. Штурм, підпорядкованих йому частин на Матарієх вирішив перемогу. Переслідуючи ворога, дивізія Реньє хоробро билася під Корайном, брала участь у другому взятті Каїру, а по здачі єгипетської столиці, конвоювала турецький гарнізон до Олександрії. Протягом усього свого перебування на африканському континенті Реньє конфліктував з головнокомандувачем Єгипетською армією генералом Жаком-Франсуа де Мену де Бюссі і різко критикував його дії. Ці суперечки особливо загострились після смерті товариша Реньє генерала Клебера. Після поразки експедиційного корпусу в районі Олександрії конфлікт загострився. Офіцери і солдати корпусу стали вимагати від Мену зрестись командування і передати його Реньє. Натомість генерал Мену в ніч з 13 на 14 червня заарештував свого суперника і вислав до Франції. 28 червня Реньє прибув до Ніцци. Конфлікт з Мену для Реньє виявився плачевним - майже два роки він залишався не у справ. Бонапарт також віднісся до Реньє дуже холодно, проте надав йому право виправдатися друкуванням записок. Лише 29 вересня 1803 року генерал Реньє отримав призначення на посаду командира стаціонарних військ Італійської республіки. 13 грудня був призначений командувачем стаціонарними військами в Тулоні. 5 жовтня 1804 року Реньє був призначений командиром 2-ї (згодом 1-ша) дивізії обсерваційного корпусу генерала Лорана Сен-Сіра в Неаполі. Зі своєю дивізією Реньє 12 лютого 1806 року обложив фортецю Гаєта і взяв штурмом редут Св. Андрія. Згодом придушив повстання в Калабрії в результаті чого, 31 березня 1806 року брат Наполеона Бонапарта - Жозеф зайняв престол Неаполітанського королівства. На початку липня дивізія генерала Реньє намагалась зупинити висадку англійських військ, підтриманих італійськими повстанцями, проте зазнала невдачі і вимушена була відступити за межі Калабрії. По відступу війська Реньє приєдналися до корпусу Массени і майже рік діяли у його складі. 12 січня 1807 генерал Реньє замінив Массену на посаді командувача французькою армією в Калабрії. 27 травня 1807 генерал Жан-Луї Реньє здобув при Мілетою переконливу перемогу над принцом Гессен-Філіппстальським, внаслідок якої капітулювали фортеці Кротона, Сцилла (31.12.1807), Реджіо. Кампанія в Калабрії була закінчена. З призначенням маршала Мюрата неаполітанським королем, 31 липня 1808 року Реньє обійняв при ньому посаду військового і морського міністра, а заодно очолив війська Неаполітанського королівства, які піддав значній реорганізації. У кампанії 1809 року проти Австрії, Реньє відзначився в битві при Ваграмі. 2 липня 1809 був призначений губернатором острова Лобао, а вже 9 липня генерал Реньє очолив війська саксонського корпусу, який знаходився на той час на території Угорщини, прийнявши командування в маршала Бернадотта. Наприкінці жовтня 1809 року Реньє вибув на но-

вий театр військових дій – на Піренейський півострів. Із 30 жовтня 1809 року командував 2-ю резервною (з 31.1.1810 - 2-га піхотна) дивізією Іспанської армії. У лютому 1810 дивізія Реньє діяла у Верхній Естремадури. 17 квітня 1810 року дивізійний генерал Реньє був призначений командиром 2-го корпусу Португальської армії (командувач маршал Андре Массена). Корпус Реньє брав участь у боях під Сьюдад-Родріго, Алмейді, битва під Бусако (27 жовтня) та Сорбале. Під Торрес-Ведрас Реньє командував правим флангом французьких військ. Під час відступу Португальської армії на територію Іспанії корпус Реньє рухався окремо від основних сил армії, відбив усі атаки і спроби оточення і 3 квітня під Сабугале з'єднався знову з головною армією. Війська корпусу також відзначились в програній битві при Фуентес-д'Оноро (3 - 5 травня), сам Реньє командував правофланговим угрупованням армії. Саме завдяки Реньє було врятовано з англо-португальського оточення частини Альмейдського гарнізону. У червні 1811 року Реньє змінив маршала Огюста Мармона, герцога Рагузького на посаді командуючого 2-ю Португальською армією. 23 січня 1812 року Реньє був відкликаний з Іспанії та 3 березня призначений командиром 7-го корпусу Великої армії. Після поразки Великої армії в російській кампанії 1812 року Реньє зі своїм корпусом спільно з австрійцями Шварценберга відступив до Варшави, а згодом до Каліша де зазнав поразки від військ російського корпусу генерала Вінцігероде. Далі був бій під Глогау, відступ до Дрездена і передача своїх військ у підпорядкування маршалу Даву. Реньє повернувся до Парижа, але невдовзі знову був відкликаний і призначений командувати 7-м корпусом. Саксонці Реньє відзначились в битві під Бауценом і переслідували війська союзників до Рейхенбаху. Згодом були невдалі для французів битви під Дассау, Віттенбергом, Гросбереном і Денневіцом. Маршал Ней було намагався звалити вину за поразку в останній на саксонців, але його аргументи були визнані несправедливими і не переконали імператора. Під час «Битви народів» під Лейпцигом 18 жовтня 1813 року 7-й корпус був розгромлений, більша частина саксонців перейшла на бік противника, а сам Реньє виявився в числі військ, оточених в Лейпцигу. 19 жовтня генерал Реньє опинився у ворожому полоні. Хворий Реньє повернувся до Парижу після обміну військово-полоненими і помер 27 лютого 1814 року. В пам'ять про мужнього солдата і талановитого полководця на Триумфальній арці в Парижі вибито його ім'я. [42; 43]

Австрійський допоміжний корпус.

Ще однією силою, яка мали протистояти 3-й Обсерваційній армії був Австрійський допоміжний корпус (фр. Le corps autrichien auxiliaire). 27 батальйонів, 54 ескадрони, 60 гармат (чотири полки угорської піхоти, шість – німецької, два батальйони піших егерів, три батальйони прикордонної піхоти, один драгунський, чотири гусарські і два легко-кінні полки).

Головнокомандувачем армії, як вже вказувалось вище був: генерал від кавалерії Карл Філіп цу Шварценберг, начальником головного штабу: генерал-майор Йозеф Штуттергейм. Корпус складався з трьох змішаних, однієї кавалерійської дивізії, корпусної артилерії та допоміжних підрозділів.

Дивізія правого флангу. Командир: фельдмаршал-лейтенант барон Леопольд фон Траутенберг. 6 батальйонів, 12 ескадронів, 6 гармат:

1-ша бригада. Командир: генерал-майор Франц фон Пфлахер (Pflacher, Franz Freiherr von). 6 батальйонів:

- 58-й піхотний полк барона де Белью (угорський). Командир: полковник шевальє Жак де Ломпре. 2 батальйони. 1775 чоловік;

- 39-й піхотний полк барона Дуки фон Кадара (угорський) Командир: полковник Еммеріх фон Баконі (Bakonyi, Emerich Freiherr von). 2 батальйони. 1805 чоловік.

- 5-й фельд-егерський батальйон. Командир: майор Хартопп. 594 чол.

- 6-й полк прикордонної піхоти Варасдинський Св. Георга. 1 батальйон. 1261 чоловік.

2-га бригада. Командир: генерал-майор принц Гогенцоллерн (Hohenzollern). 12 ескадронів:

- 4-й гусарський полк Фрідріха цу Гессен-Гомбурга

(К.К. Hussars regiment № 4 – Friedrich, Erbprinz zu Hessen Homburg («Hessen Hussars»). Командир: полковник принц Густав цу Гессен-Гомбург (Hessen-Homburg, Gustav Adolph Friedrich Landgraf zu). 6 ескадронів. 958 осіб, 900 коней.

- 8-й гусарський полк князя фон Кінмайєра (К.К. Hussars regiment № 8 – GdC baron Michael Kienmayer) Командир: полковник Франц Бубна фон Варліх (Franz Warlich von Bubna). 6 ескадронів. 924 чол., 870 коней.

Артилерія дивізії: 3-фунтова бригадна батарея - 6 3-фунтових гармат.

Дивізія центру. Командир фельдмаршал-лейтенант (генерал-лейтенант) барон Вінцент Ферреріус Фрідріх Б'янкі (Vinzenc Ferrerius von Bianchi.) 14 батальйонів, 6 гармат.

1-ша бригада. Командир генерал-майор принц Філіп Август Фрідріх фон Гессен-Гомбург (Hessen-Homburg, Philipp August Friedrich Landgraf zu). 4 батальйони

- 2-й піхотний полк фон Хіллера (угорський) Командир: полковник Франц фон Торрі (Franz von Torri). Всього: 2 батальйони. 1822 чол.

- 33-й піхотний полк графа фон Коллоредо-Мансфельда (угорський). Командир: полковник Давид фон Андрашші (Andrássy de Nemeskér, David Ritter) згодом Адам Ретсей фон Ретсі (Adam Retsey von Retsée). 2 батальйони. 1805 чол.

2-га бригада. Командир: генерал-майор граф Вензель Алоїс Ветер фон Лілієнберг (Wenzel Alois Graf Vetter von Lilienberg). 4 батальйони:

- 48-й піхотний полк фон Зімбшена (угорський). Командир: полковник фон Рехенберг (von Rechenberg). Всього: 2 батальйони. 1710 чоловік.

- 19-й піхотний полк (угорський) Командир: полковник Йоган Баптист фон Зееталь (Johann Baptist Peter von Seethal) за іншими даними барон Франц фон Штуттергейм (Franz baron von Stutterheim). Всього: 2 батальйони. 1755 чоловік.

3-тя бригада. Командир: генерал-майор князь Алоїс Гонзага фон Ліхтенштейн (Lichtenstein Alois Gonzaga Joseph Fürst von und zu). 6 батальйонів:

- 32-й піхотний полк князя Естергазі (угорський). Командир: полковник Антон Стефан фон Хірш (Hirsch, Anton Stephan von). Всього: 2 батальйони. 1790 чоловік.

- 34-й піхотний полк фон Давидовича (угорський). Командир: полковник Людвіг Карл Йозеф фон Габельковен (Gabelkoven, Ludwig Karl Joseph Freiherr von). Всього: 2 батальйони. 1721 чоловік.

- гренадерський батальйон Кірхенбеттера (угорський): дві роти 34-го піхотного полку, дві роти 37-го піхотного полку, дві роти 60-го піхотного полку. 594 чол.

- гренадерський батальйон Бжезинського (німецький): по дві роти зі складу 30-го піхотного полку 41-го піхотного полку та 58-го піхотного полку. 594 чол.

Артилерія дивізії: шести-фунтова бригадна батарея - 6 шести-фунтових гармат.

Дивізія лівого флангу. Командир: фельдмаршал-лейтенант (генерал-лейтенант) Генріх Берзіна фон Зігенталь (Bersina von Siegenthal, Heinrich Freiherr). 7 батальйонів, 8 ескадронів, 12 гармат:

1-ша бригада. Командир генерал-майор Йоганн Фрідріх фон Мор (Mohr, Johann Friedrich von Freiherr von). 8 ескадронів:

- 4-й Драгунський полк фон Левенера (Dragoon Regiment Freiherr von Levenehr № 4). Командир: полковник Георг фон Хірш (Hirsch, Georg von). 4 ескадрони. 702 чол., 669 коней.

- 6-й Драгунський полк графа Ріша (Dragoon Regiment Graf Riesch № 6). Командир: полковник Георг Генріх фон Шейтер (Scheither, Georg Heinrich Freiherr von). Всього: 4 ескадрони. 714 осіб, 697 коней.

2-а бригада. Командир: генерал-майор граф Петер фон Больцах (Bolza, (Anton) Peter Graf von). 7 батальйонів.

- 30-й піхотний полк князя де Лінія (валонський). Командир: полковник де Мейс (de Meys). 2 батальйони. 1986 чоловік.

- 41-й піхотний полк № 41 фон Коттулінського (німецький). Командир: полковник фон Гейгер (von Geuyer). 2 батальйони. 1403 чол.

9-й піхотний полк князя Адама Казимира Чарторийського (польський, згодом німецький). Командир: полковник фон Мак-Елліот (MacElligot): 1 батальйон. 1009 чоловік.

7-й фельд-егерський батальйон. Командир: полковник Йозеф Стеффаніні ді Монте Айрон (нім. Steffanini de Monte Airone, Joseph, it. Giuseppe Steffanini di Monte Airone). 552 чол.

5-й полк прикордонної піхоти Варасдинський Крейцера. 1 батальйон. 1310 чоловік.

Артилерія дивізії: грюх-фунтова бригадна батарея - 6 гармат. Кавалерійська батарея - 5 шести-фунтових гармат і 1 семи-фунтова гаубиця.

Кавалерійська дивізія. Командир: фельдмаршал-лейтенант граф Йоганн Марія Фрімонт фон Паволта (Frimont von Palota, Fürst von Antrodocco, Johann Maria Graf). 24 ескадрони, 6 гармат.

1-а бригада. Командир: генерал-майор Йоганн Шмельцер фон Вільдманзегг (Schmelzern von Wildmannsegg, Johann). 12 ескадронів.

2-й Легкокінний полк принца Гогенцоллерна. Командир: полковник Матіас фон Леодерер (von Loederer). 6 ескадронів. 964 особи, 919 коней.

Легкокінний полк № 3 графа Ореллі (Cheveauxleger Regiment Graf O'Reilly №. 3). Командир: полковник Симон фон Сардана (Simon von Sardagna). 6 ескадронів. 890 осіб, 867 коней.

2-га бригада. Командир: генерал-майор Франц Фреліх (Frehlich). 12 ескадронів.

1-й гусарський полк Імператора (K.K. Hussars regiment № 1 - Kaiser Franz II (Emperor's Hussars)). Командир: полковник фон Зент-Геррі (Anton Horwath de Szentgyörgy). 6 ескадронів. 988 осіб, 924 коня.

6-й Гусарський полк графа Бланкештайна (K.K. Hussars regiment № 6 - GdK Count Ernst Blankenstein (Blankenstein Hussars)). Командир: Вінценц фон Гілліерт (Vincenz von Gillert). 6 ескадронів. 881 чоловік, 866 коней.

Артилерія дивізії: кавалерійська батарея - 5 6-фунтових гармат і 1 7-фунтова гаубиця.

Артилерія корпусу. Командир: генерал-майор Вахтенбург (Wahenburg). 30 гармат: 3 позиційні батареї - 12 гармат та 6 7-фунтових гаубиць, 575 чол.; 2 кавалерійські батареї - 10 6-фунтових гармат і 2 7-фунтові гаубиці. 414 чол.

Інженери Австрійського допоміжного корпусу: 3 піонерні (інженерні) роти (520 чол.); Понтонна рота (100 чол.) Санітарний дивізіон штаб-квартири (2 роти - 181 чол.)

Також до складу корпусу входили інші допоміжні підрозділи: 2 штабс-піхотні роти (356 чол.); штабс-драгунський ескадрон (101 чол, 97 коней); загальний, полковий, артилерійський та інженерний обоз (3 394 чол, 7106 коней) [41]

Командувач військами корпусу князь Шварценберг був достатньо освіченим військовим і дипломатом.

Карл Філіп цу Шварценберг (нім. Karl Philipp zu Schwarzenberg) відносився до верхівки австрійської аристократії. Серед його титулів - ландграф Клетгау, граф Зульц, князь. Належав до стародавнього франконського роду, відомого з XII століття. З 14 липня 1670 року рід Шварценбергів отримав титул князів Священної Римської імперії.

Народився 15 квітня 1771 року. З 16 років на військовій службі - у 1787 році в чині лейтенанта був зарахований до піхотного полку Брауншвейг-Вольфенбюттеля (пізніше 10-й піхотний). Вже наступного року під час війни з турками відзначився при штурмі Шабаци і отримав капітанський чин. Продовжив війну під прапорами славетного Лаудона. У 1789 році, знаходячись на службі в Головному штабі австрійської армії проявив відвагу в битвах при Бербіре і Белграді. Останнє десятиліття XVIII століття для Карла Шварценберга розпочалося в боях проти республіканської Франції на полях Нижнього Рейну і Нідерландів. За вміле командування і відвагу був підвищений у званні до майора. У 1791 переведений у Валлонський полк Латура (пізніше 14-й драгунський). За відзнаку в битві при Жемаппе і Нервіндені 18 березня 1793 отримав звання підполковника і був призначений командиром авангарду військ принца Саксен-Кобург-Готського. Після боїв на теренах Європи у тому ж 1793 році вперше потрапив в Україну - був переведений для проходження служби до Уланського корпусу

(пізніше 2-й уланський полк), який дислокувався на території Галичини. Після нетривалої служби в тилу - знову на фронт проти французів. 26 квітня 1794 під Шаго-Шамбре командир кірасирського полку фон Цешвіца полковник Шварценберг провів знамениту кавалерійську атаку, внаслідок якої було прорвано оборону правого флангу французької армії. Цього дня австрійці узяли 3 тисячі полонених і 32 гармати. Також відзначився зі своїм полком в битві при Флерюсі. У 1795-1796 рр. у складі військ Вурмзера і ерцгерцога Карла воював на Рейні та в Італії. У 1796 відзначився при Амберзі. З вересня 1796 року отримав переконливу перемогу над французькими військами в битві під Вюрцбургом, за що був представлений до генеральського звання. У 1797 році вже генерал-майор Шварценберг командував армійським на Рейні. У 1799 році на чолі дивізії в авангарді армії ерцгерцога Карла успішно діяв в Німеччині та Швейцарії. В битві при Гейдельберзі успішно протистояв військам французького генерала Нея і у вересні 1800 року за відвагу отримав чергове підвищення в званні - став фельдмаршал-лейтенантом (генерал-лейтенантом). Звання і знатне походження дозволили стати в 1800 році шефом 2-го уланського полку (став іменуватися уланським полком Шварценберга). Цього ж року в битві при Гогенліндені проти франків командував дивізією і першою лінією правого крила армії, а після поразки прикривав відхід австрійських військ за Енс. У 1805 був призначений віце-президентом Гофкрігсрату (державна рада з питань війни і військової політики). Під час кампанії 1805 року на чолі дивізії успішно бився при Ульмі, а 14-15 жовтня 1805 очолював праве крило австрійської армії. Після розгрому австрійців на чолі більшої частини кавалерії (6-8 тис. чол.) у повному порядку відійшов до Егеру. Після укладення Тільзитського миру у 1807 році був призначений послом в Петербурзі. За основну мету доповіданого воєначальнику і молодому дипломату було поставлено завдання знайти підтримку Росії для майбутньої війни з Францією. За два дні до початку битви при Ваграмі був відізнаний з Санкт-Петербурга і знову направлений до армії. В битві під Ваграмом командував частиною кавалерії лівого крила австрійської армії, а після поразки австрійців командував ар'єргардом. Цісар знову відзначив Шварценберга, присвоївши йому звання генерала від кавалерії. Після укладення у Відні мирного договору між Австрією і Францією був призначений австрійським посланником у Парижі. Найважливішим завданням князя Шварценберга стало ведення переговорів щодо весілля Наполеона і австрійської ерцгерцогині Марії Луїзи.

Призначення командувачем військами австрійського допоміжного корпусу для Шварценберга стало черговою сходинкою в кар'єрі військового, а заодно і дипломата. Австрійський корпус спільно з саксонцями 7-го корпусу генерала Реньє вів бойові дії на території Південної Білорусії та Волині. У цих боях Шварценберг діяв украй обережно і зумів уникнути великих битв з російськими військами, проте 2 грудня 1812 року за особистим клопотанням Наполеона Бонапарта австрійський цісар присвоїв князю Шварценбергу маршальське звання. При відступі Великої армії австрійський допоміжний корпус прикривав тил VII корпусу Реньє.

У березні 1813 року знову отримав призначення на дипломатичну службу. 17 квітня 1813 року прибув до Франції, де виконував роль посередника в спробі укладення миру між Росією і Францією. Після провалу місії покинув Париж і був призначений командуючим військами в Богемії. Після приєднання Австрії до антифранцузької коаліції в серпні 1813 року фельдмаршал Карл Шварценберг став головнокомандуючим Богемською армією (біля 230 тис. чол.), до складу якої входили австрійські, російські та пруські війська (російсько-пруським контингентом командував Барклай-де-Толлі). Початок кампанії проти Франції на чолі союзних військ для новоспеченого головнокомандувача був невдалим. У битві при Дрездені Богемська армія потерпіла поразку і відступила до Богемії, де залишалася до початку жовтня. Військова вдача знову посміхнулася Шварценбергу під час «Битви народів» під Лейпцигом (4-7 (16-19) жовтня 1813 р.), коли об'єднані союзні війська (Шварценберг продовжував вважатися головнокомандуючим союзними арміями)

завдали рішучої поразки французькій армії. 8 (20) жовтня 1813 року колишній противник росіян був нагороджений російським орденом Св.Георгія 1-го класу.

Протягом кампанії 1814 року Шварценберг діяв дуже обережно, чим неодноразово викликав гнів у російських генералів. У лютому австрійці атакували Ножан, але були відбиті малочисленним (1200 чол.) гарнізоном. 17 лютого всупереч оперативній обстановці ні з того ні з цього уклав з французами перемир'я. Після поразки під Монтре військ кронпринца Вюртембергського Шварценберг поспішив відійти до Труа і одночасно наказав Блюхеру йти на з'єднання з ним до Мері-сюр-Сіна. Після возз'єднання австрійський і пруських військ 21 лютого Шварценберг на військовій раді добився рішення продовжити відступ, посилаючись на перевагу противника (сили французів були ним перебільшені майже в 3 рази) Лише 26 лютого, після втручання російського імператора і пруського короля об'єднана армія під командуванням фельдмаршала Шварценберга почала наступ на Бар-сюр-Об і відкинула французькі війська під командуванням Удіно. Наступ було негайно припинено після успішної для французів битви під Реймсом і вже 17 вересня австро-прусські війська знову почали відступ до Труа. Над повільні дії Шварценберга під Арси-Сюр-Об врятували французьку армію від повного знищення. Після чергового втручання російського імператора, 24 березня 1814 року армія Шварценберга розпочала наступ на Париж. 25 березня французи були розбиті при Фер-Шампенуаз, а 28 березня обидві союзні армії з'єдналися під Парижем. 31 березня 1814 війська коаліції вступили до французької столиці, а 5 травня 1814 Шварценберг склав з себе обов'язки головнокомандуючого.

Обережними і повільними діями були дії генералісімуса Шварценберга під час 100 днів Наполеона. Війська головнокомандувача союзною армією на Верхньому Рейні (210 тис. чол.) були зупинені під містечком Ле-Суффель невеликим загоном генерала Раппа. Поки союзники «товклись» на переправі, Наполеон вдруге зрікся від влади і бойові дії припинились.

Тим не менше на батьківщині Шварценберг вважався найкращим австрійським полководцем, то ж цілком законним стало його призначення президентом Гофкрісрату.

У січні 1817 року генералісімус князь Карл Шварценберг подав у відставку за станом здоров'я. Помер 15 жовтня 1820 року в Лейпцигу від крововиливу в мозок. [42; 44; 45]

1. Абаліхін Б. С. Отечественная война 1812 года на юго-западе России / Б. С. Абаліхін. – Волгоград: Издание ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1987.
2. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / А. З. Манфред. – М.: «Мысль», 1989.
3. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года / А. И. Михайловский-Данилевский. – СПб.: Типография Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1843. – Часть 1.
4. Карцев Д. Секретные письма и официальные ноты. Дипломатические отношения европейских стран перед войной 1812 года / Д. Карцев // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://his.lseptember.ru>.
5. Тарле Е. В. Статьи и рецензии. Вторжение Наполеона / Е. В. Тарле
6. ОРПБ. – Фонд Шльдера, картон 27, дело №10 (Цитруется за: Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / А. З. Манфред. – М.: «Мысль», 1989. – С. 605.
7. Богданович М. История Отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам / М. Богданович. – СПб.: Типография Торгового дома С. Струговичкова, Т.П. Похитоновна, Н. Водова и К.О., 1859. – Т.1.
8. Бутурлин Д. История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812 г. С официальных документов и других достоверных бумаг Российского и Французского Генерал-Штабов / Д. Бутурлин. – СПб.: Военная типография, 1837. – Т.1.
9. Лист маркиза Паулуччі від 14.07.1812 графу О.А. Аракчеву // Барклай де-Толли М. Изображение военных действий 1812 года / М. Барклай де-Толли. – СПб.: Типография П.П. Софкина, 1912. – С. 52.
10. Калинин С.Е. Справки о донских полках и артиллерийских ротах, находившихся на службе в 1812 – 1814 гг. Казачий стан: история казачества / С. Е. Калинин // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kazakdona.ru>.
11. Габаев Г. Роспись русским полкам 1812 года. Справочник / Г. Габаев. – СПб., 1914.
12. Багратіон. Историческая памятка 38-го драгунского Владимирского Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича полка. – СПб., 1901.
13. Крылов В. М. Кадетские корпуса и российские кадеты / В. М. Крылов. – СПб.: ВИМАИВиВС (Военно-исторический музей артиллерии, инженерных войск и войск связи), 1998.
14. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.6.
15. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.13. – С. 219-220.
16. Хроника Российской Императорской Армии. Т.IV. – СПб.: Военная типография, 1852.
17. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.2. – С. 617-618.
18. Шенк В. К. Гренадерские и пехотные полки. Справочная книжка Императорской главной квартиры. Издание 2-е / В. К. Шенк. – СПб., 1906.
19. Полковник Потто. Боевая хроника полков 21-й пехотной дивизии / Потто А. В. – Тифлис, 1888.
20. Военная энциклопедия Леера. – Т.1. – С.179-180.
21. Паршен И. Г. Памятка 27-го пехотного Витебского полка / И. Г. Паршен. – СПб.:

- Ред. журн. «Чтение для Солдат», 1895.
22. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.9.
23. Грабовский С. В. Историческая хроника полков 37-й пехотной дивизии (1700-1880) / С. В. Грабовский. – СПб., 1883.
24. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.3.
25. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.14.
26. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1914. – Т.10.
27. Шенк В. К. Кавалерия (Кроме гвардейских и казачьих частей). Справочная книжка Главной Императорской квартиры. Изд.2-е / В. К. Шенк. – СПб.: Типография В.Д.Смирнова, 1909.
28. Энциклопедия военных и морских наук. СПб.: Тип. В. Безобразова и Ко, 1883. – Т.1.
29. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1912. – Т.1.
30. Казин В. Х. Справочная книжка Императорской Главной Квартиры. Казачьи войска / В. Х. Казин, В. К. Шенк. – СПб., 1912.
31. Материалы для составления истории 42-го пехотного Якутского полка. – Кременец: Типография М.Д.Шумского, 1895.
32. Грабовский С. В. Историческая хроника полков 37-й пехотной дивизии (1700-1880) / С. В. Грабовский. – СПб., 1883. – С.23-24.
33. Звезинцов В.В. Хронология Русской армии 1700-1917 / В. В. Звезинцов. – Париж, 1961-1962.
34. Мартынов А. И. Краткая история 46-го драгунского Переяславского императора Александра III полка.1798-1898 / А. И. Мартынов. – СПб., 1898. – С.6-48.
35. Росписание Армии Его Императорского Величества по квартирам на 26.10.1807 года.
36. Потто А. В. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. Том 1. От древнейших времён до Ермолова / А. В. Потто. – Б.м., 1899.
37. Военная энциклопедия / Под редакцией В.Ф.Новицкого и др. – СПб.: Т-во И.В.Сытина, 1914. – Т.15.
38. Очерки истории Калмыцкой АССР. Дооктябрьский период. – М.: «Наука», 1967.
39. Масаев М.В. Крымскотатарские формирования в войнах против наполеоновской Франции / М. В. Масаев // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 6. – С. 154-159.
40. Абдуллин Х. М. Воинская служба крымских татар в Российской Империи / Х. М. Абдуллин // Военно-исторический журнал. – 2007. – №1. – С.49.
41. Власов К. Расписание Великой армии на начало русской кампании 1812 г. / К. Власов // Интернет-проект «1812 год» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/War/Grande_arme, 1812.
42. Залесский К.А. Наполеоновские войны 1799-1815. Биографический энциклопедический словарь / К. А. Залесский. – М., 2003.
43. Вильсон Р.Т. Повествование о событиях, случившихся во время вторжения Наполеона Бонапарта в Россию и при отступлении французской армии в 1812 году / Р. Т. Вильсон. – М., 2008.
44. Karel I. Filip kníže Schwarzenberg. Hanesch, Josef / I. Karel. – České Budějovice : Veduta, 2003.
45. Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799-1816. Schwarzenberg, Karl Philipp zu. – Wien : Gerlach & Wiedling, 1913.